

можда и часова. Приремио сам се да у суботу увече одржим говор преко радија у вези с тим догађајем. Наравно, имао је да буде у одмереним изразима. Поврх тога, у то време је совјетска влада, охоло и кратковида у исти мах, гледала на свако упозорење које смо давали само као на покушај поражених да увуку друге у пропаст. Размисливши у колима, решио сам се да одгодим говор преко радија до недеље увече, када ће, како сам мислио, све бити јасно. Тако је субота протекла у уобичајеном напорном раду.

Пет дана раније, 15. јуна, био сам упутио Председнишцу следећи телеграм:

Према свим изворима који ми стоје на располагању, укључујући ту и неке најпоузданије, изгледа да непосредно предстоји обиман немачки напад на Русију. Не само да су главне немачке копнене снаге развијене од Финске до Румуније, него се приводи крају и довлачење ваздушних и оклопних снага. Цепни бојни брод *Лицов*, који се јуче промолио из Скагерака и којег су одмах торпедовали наши обалски авиони, ишао је по свој прилици на север да појача с мора бок на Арктику. Уколико избије тај нови рат, ми ћемо свакако пружити Русима сву подршку и помоћ коју можемо одвојити, држећи се начела да је Хитлер непријатељ кога треба тући. Ја овде не очекујем никакво класно политичко реаговање, и уздам се да ни Вама немачко-руски сукоб неће проузроковати никаквих незгода.

Амерички амбасадор, који је тог викенда био мој гост, донео ми је Председников одговор на моју поруку. Он је обећао да ће, ако Немци ударе на Русију, одмах јавно подржати »сваку изјаву коју би председник владе дао поздрављајући Русију као савезника«. Г. Вајнант је усмено дао то важно уверавање.

*

Кад сам се пробудио у недељу, 22. јуна ујутру, саопштена ми је вест о Хитлеровој инвазији Русије. Тиме се уверење претворило у извесност. Нисам се ни најмање двоумио у томе шта је наша дужност и каква је наша политика. Нити пак пга да се каже. Једино је преостајало да се то састави. Затражио сам да се одмах те обавештење да ћу говорити прако радија те вечери у 9 часова. Убрзо је генерал Дил, који је похитао из Лондона, ушао у моју спаваћу собу са детаљним вестима. Немци су упали у Русију на огромном фронту, изненадили су велики део совјетских ваздухопловних снага на аеродромима и, како изгледа, продиру врло брзо и силовито.

Начелник Империјалног генералштаба је додао: »Претностављам да их приводе у масама.«

Провео сам дан састављајући своју изјаву. Није било времена да се консултује Ратни кабинет, нити је то било потребно, Знао сам да сви исто мислимо о тој ствари. У току тог дана са мном су били и г. Идн, лорд Бивербрук и сер Стафорд Крипс — који је 10. јуна био напустио Москву.

•

Можда ће бити од интереса следећи опис тог викенда у Чекерсу, који потиче од мог личног секретара г. Колвила, који је био дежуран тог викенда:

У суботу, 21. јуна, отишао сам у Чекерс пред сам обед. Ту су се налазили г. и гђа Вајнант, г. и гђа Идн и Едвард Брицес. За време обеда г. Черчил је рекао да је сад извештао немачки напад на Русију, и сматрао је да Хитлер рачуна да ће придобити за себе капиталисте и десничаре у овој земљи и у САД. Међутим, Хитлер греша, и ми ћемо свим силама притећи у помоћ Русији. Вајнант је рекао да исто то важи и за САД.

После обеда, док сам шетао са г. Черчилом по игралишту за крокет, он се вратио на ту тему, па сам га упитао да ли за њега, архи-антикомунисту, то неће значити да ће се поклонити у дому Римоновом. Г. Черчил је одговорио: »Никако. Ја имам само један циљ, уништење Хитлера, и тиме је мој живот умногоме упрошћен. Кад би Хитлер извршио инвазију пакла, ја бих се у Доњем дому бар једном повољно изразио о ђаволу.«

Следећег јутра у 4 сата пробудила ме је једна телефонска порука из М. с. п. којом је јављено да је Немачка напала Русију. Председник владе је увек говорио да га никад не треба будити ни због чега, сем у случају инвазије [Енглеске]. Стога сам до 8 ујутру одложио да га обавестим. Његов једини коментар је гласио: »Поручите Бибисију да ћу довече у девет говорити греск радија.« У 11 је почео да припрема свој говор, којем је посветио цео дан, изузев ужине, на којој су били сер Стафорд Крипс, лорд Кренборн и лорд Бивербрук.... Говор је био готов тек у двадесет до девет.

*

У том говору сам рвкао:

»Нацистички режим се не разликује од најгорих обележја комунизма. Он је лишен сваке садржине и начела сем похлеоте и расне доминације. Он превазилази све облике људске запачености ефикасношћу своје свирепости и суровом агресивношћу. Нико није био доследнији противних комунизма но

што сам био ја у току последњих двадесет и пет година. Нећу повући ниједну реч коју сам о њему изговорио. Али све то бледи пред призором који се сад открива. Ишчезава прошлост са својим злочинима, својим лудостима и својим трагедијама. Ја видим руске војнике како стоје на прагу своје родне земље, штитећи поља која су њихови очеви обрађивали од памтивека. Видим их како штите своје домове где се мајке и жене моле — да, јер има тренутака када се сви моле — за безбедност својих драгих, повратак хранитеља, своје узданице, свог заштитника. Ја видим десетине хиљада села Русије, где се насупрот потребе тако мучно отимају од земље, али где још постоје исконске људске радости, где се девојке смеју и деца играју. Видим како се према свему томе креће грозан налет нацистичке ратне машине са својим кицошким пруским официрима што звекећу и ударају петама, својим подмуклим експертима тек пристиглим са поробљавања и потчињавања десетак земаља. Видим такође тупе, убећене, послушне, сурове масе хунске солдатеске како се пробијају као рој гмизавих окаваца. Видим немачке бомбардере и ловце на небу, још ликујуће због многих разарања по Британији, разdragане нго иду на плен који сматрају лакшим и сигурнијим.

Иза свег тог блеска, иза све те буре, видим ону малу групу изопачених људи који планирају, организују и започињу против човечанства тај катаракт ужаса. ...

Имам да објавим одлуку Владе Његовог величанства — и убеђен сам да је то одлука с којом ће се велики доминиони благовремено сложити — јер морамо то изрећи сад и одмах, без иједног дана одлагања. Имам да дам ту изјаву, но можете ли се ви питати каква ће бити наша политика? Ми имамо само једну жељу и један једини, неопозиви циљ. Ми смо решени да уништимо Хитлера и сваки траг нацистичког режима. Ништа нас неће одвратити од тога — ништа. Никад нећемо разговарати, никад нећемо преговарати са Хитлером или ма с ким из његове банде. Борићемо се против њега на копну, борићемо се против њега на мору, борићемо се против њега у ваздуху — док год, с Божјом помоћу, не ослободимо Земљу његове сенке и не ослободимо њене народе његовог јарма. Сваки човек и свака држава који се боре против нацизма имаће нашу помоћ. Сваки човек и свака држава који корачају с Хитлером наши су непријатељи. ... То је наша политика и то је наша декларација. Из тога следује да ћемо Русији и руском народу пружити сваку помоћ коју можемо

дати. Позваћемо све своје пријатеље и савезнике у свим крајевима света да пођу истим путем и да, као и ми, иду њиме верно и непоколебљиво до краја. ...

Ово није класни рат, него рат у којем учествује цела Британска Империја и Заједница Народа, без обзира на расу, веру или странку. Није на мени да говорим о акцији Сједињених Држава, али ћу рећи ово: ако Хитлер уображава да ће својим нападом на Русију изазвати и најмање скретање са циља или слабљење напора код великих демократија које су решене да га среше, он се горко вара. Напротив, ми ћемо бити ојачани и охрабрени у својим напорима да избавимо човечанство његове тираније. Бићемо ојачани, а не ослабљени, у својој решености и средствима.

Сад није време да се моралише о заблудама земаља и влада које су дозволиле да буду савладане једна по једна, мада су сложном акцијом могле спасти и себе и свет ове катастрофе. Међутим, кад сам пре неколико минута говорио о Хитлеровој крвожедности и његовим мрским нагонима који су га нагнали или намамили на његову руску авантуру, рекао сам да иза тог злодела лежи једна дубља побуда. Он жели да уништи руску моћ јер се нада да ће, ако успе у томе, бити у стању да доведе са истока главне снаге своје армије и ваздухопловства и да их баци против овог Острва, пошто зна да га мора освојити иначе ће бити кажњен за свој злочин. Његова инвазија Русије није ништа друго до увод у покушај инвазије Британских острва. Он се без сумње нада да се све то може обавити пре него што дође зима и да може савладати Велику Британију пре него што буду могле интервенисати флота и ваздушне снаге Сједињених Држава. Он се нада да ће још једном моћи да понови, у већим размерама него икад раније, тај процес уништавања једног по једног свог непријатеља, метода помоћу којег је он тако дуго успевао и просперирао, и да ће онда позорница бити спремна за последњи чин, без којег би сва његова освајања била узалудна — наиме за потчињавање Западне хемисфере његовој вољи и његозом систему.

Због тога је опасност за Русе и опасност за нас, а и опасност за Сједињене Државе, баш као што је ствар сваког Руса који се бори за своје огњиште и свој дом ствар свих слободних људи и слободних народа у свим крајевима Земљине кугле. Учимо се на поукама које су нам већ пружила таква страшна искуства. Удвостручимо своје напоре и наносимо ударце удруженим силама док има живота и снаге.»

служби божјој на горњој палуби. Сви смо осетили да је та служба дубоко дирљив израз јединства вере наша два народа, и нико ко јој је присуствовао неће заборавити приказ који је тог сунчаног јутра пружала препуна горња палуба — симболика британске и америчке заставе које су једна уз другу украшавале проповедаоницу, британског и америчког војног свештеника који су заједно читали молитве, највише поморске, копнене и ваздухопловне официре Британије и Сједињених Држава сврстане у једну групу иза Председника и мене, збијене редове британских и америчких морнара, међусобно потпуно измешаних, који су се служили истим молитвеницима и усрдно се усклађивали у молитвама и црквеним песмама познатим и једнима и другима.

Песме сам ја сам одабрао — »За оне у опасности на мору« и »Напред, војници Христови«. Завршили смо пјесмом »О, Боже, ти нам поможе у вековима прошлим«, коју су, како нас подсећа Маколи, певали кромвеловци носећи у гроб тело Џона Хампдена. Чинило се да свака реч продире до срца. Тај тренутак је био велики доживљај. Готово половиму оних који су певали чекала је ускоро смрт.

АТЛАНТСКА ПОВЕЉА

Мој првобитни нацрт Атлантске повеље — Председник предлаже измене — Наше дискусије од 11. августа — Потреба да се обезбеде империјалне преференцијалне царине — Острва у Атлантику — Наш споразум о политици према Јапану — Моји извештаји од 11. августа Министарству спољних послова и Кабинету — Брз одговор Кабинета — Коначни текст Атлантске повеље — Заједничка англо-америчка порука Стаљину — Мој меморандум о америчким испорукама — Г. Первис погинуо у авионској несрећи — Извештај Кабинету од 12. августа — Честитке Краља и Кабинета — Извештај председнику владе Аустралије — Пут за Исланд — Враћам се у Лондон, 19. августа.

ПРЕДСЕДНИК РУЗВЕЛТ ми је рекао приликом једног од наших првих разговора да би било добро кад бисмо саставили једну заједничку декларацију и у њој изложили извесна широка начела која би усмеравала нашу политику у истом правцу. У жељи да разрадим тај веома користан предлог, предао сам му идућег дана, 10. августа, пробни нацрт такве декларације. Мој текст је био следећи:

ЗАЈЕДНИЧКА АНГЛО-АМЕРИЧКА ДЕКЛАРАЦИЈА О НАЧЕЛИМА

Председник Сједињених Америчких Држава и председник владе г. Черчил, који представља Владу Његовог величанства у Уједињеном Краљевству, саставши се да донесу и ускладе мере ради осигурања безбедности својих земаља суочених с нацистичком и немачком агресијом и с опасностима које одатле проистичу за све народе, сматрају правилним да објаве извесна начела која они усвајају као смернице свог политичког деловања и на којима заснивају своје наде за бољу будућност света.

Прво, њихове земље не теже за увећањем, територијалним или било каквим другим.

Друго, они не желе да виде икакве територијалне промене које нису у складу са слободно израженим жељама народа који су у питању.

Треће, они поштују право свих народа да слободно изаберу облик владавине под којом ће живети. Њима је једино стало до одбране права слободе говора и мишљења, без којих би такав избор био илузоран.

Четврто, они ће настојати да се оствари поштена и правична расподела најважнијих производа, не само у оквиру својих територијалних граница него и између земаља света.

Пето, они теже за миром који неће само заувек срушити нацистичку тиранију него ће и путем ефикасне међународне организације пружити свим земљама и народима могућности да живе у миру унутар својих граница и прелазе мора и океане без страха од бесправног напада или потребе да се одржава тегобно наоружање.

С обзиром на све приче о мојим реакционарним погледима из Старог света и на јад који је, како се говорило, то задавало Председнику, мило ми је што ће остати забележено да су срж и дух онога што ће се доцније назвати »Атлантском повељом« у свом првом нацрту представљали једно британско дело изражено мојим речима.

Једанаести август је обећавао да ће бити веома радан дан.

Председник владе — Адмиралитету

ц. авг. 41.

У току наредна двадесет и четири часа усредсредити све снаге на дешифровање телеграма одавде.

Председник ми је на нашем преподневном састанку дао један ревидиран нацрт, који смо узели за основ дискусије. У односу на оно што сам ја написао, једина озбиљна разлика односила се на четврту тачку (приступ сировинама). Председник је желео да се уметну речи »без дискриминације и под истим условима«. Председник је предложио и два накнадна параграфа:

Шесто, они желе да такав мир свима донесе безбедност на отвореним морима и океанима.

Седмо, они верују да се све земље света морају духовно оријентисати ка напуштању употребе силе. Пошто се никакав будући мир не може одржати ако нације које прете или могу запрети употребом силе ван својих граница продуже да се користе копненим, поморским и ваздушним наоружањем, они верују да је ра-

зорување таквих нација од битног значаја. Они ће се заложити за усвајање свих других остварљивих мера које ће мирољубивим вародима олакшати огroman терет наорувања.

Пре но што смо размотрили тај документ, Председник је изјавио да би, по његовом мишљењу, требало истовремено, можда 14. августа, објавити у Вашингтону и Лондону кратко саопштење — да су Председник и премијер одржали разговор на мору, да су били у пратњи чланова својих штабова, да су ови справљали о организовању помоћи демократијама у оквиру Закона о зајму и најму и да се ти поморски и војни разговори нису ни на који начин односили на будуће обавезе сем оних које буду одобрене актом Конгреса. У саопштењу би се даље рекло да су премијер и Председник дискутовали о извесним начелима која се односе на цивилизацију света и да су се сложили о једној изјави о њима. Замерио сам томе што би се једним саопштењем у том смислу нагласило одсуство обавеза. Немачка би се за то ухватила и то би постало извор дубоког обесхрабрења за неутралне и покорене. А ни нама се не би свидело. Стога сам веома желео да Председник, ако може, ограничи изјаву на позитиван део који говори о питању помоћи демократијама, поготову што се он већ оградиле позивајући се на Закон о зајму и најму. Председник је то прихватио.

Затим је детаљно размотрен ревидиран текст декларације. Лако је постигнута сагласност о неким мање значајним изменама. Главне тешкоће су задавале тачке 4. и 7, нарочито она прва. Ја сам поводом ње одмах истакао да се речи »без дискриминације« могу тако протумачити као да доводе у питање споразуме у Отави, па нисам у стању да их прихватим. Овај текст ће свакако морати да се поднесе на одобрење влади у Лондону, а ако се жели да се задржи садашња формулација, и владама у доминионима. Мало бих се могао надати да ће бити усвојен. Г. Самнер Велс је истакао да то представља срж ствари и да је у том параграфу оваплоћен идеал за који се америчко Министарство спољних послова борило током последњих девет година. Нисам се могао уздржати да не напоменем искуство Британије, која се осамдесет година придржава слободне трговине и поред све већих америчких царина. Дозволили смо најпотпунији увоз у све своје колоније. Чак је и обалски промет око Велике Британије отворен светској конкуренцији. Све што смо добили заузврат биле су узастопне дозе америчког протекционизма. Г. Велс

је био као мало згранут. Затим сам рекао да бих могао поднети текст Влади Његовог величанства с извесном надом да ће га она моћи прихватити ако би се могле уметнути речи »уз одговарајуће поштовање својих постојећих обавеза« а уклонити речи »без дискриминације« и кад би се »тржишта« могла заменити »трговином«. То је очевидно оставило утисак на Председника. Није никад више инсистирао на томе.

Што се тиче општих места у тачки 7, изјавио сам да прихватам тај текст, али да ће јавност у Енглеској бити разочарана што не постоји никаква намера да се успостави једна међународна организација која ће после рата чувати мир. Обећао сам да ћу се потрудити да нађем неку погодну измену, па сам касније у току дана предложио Председнику да се другој реченици додаду речи »док се не успостави један шири и трајнији систем опште безбедности«.

•

Поморски и војни шефови су такође стално одржавали конференције и међу њима је постигнут висок степен сагласности. Изложио сам Председнику опасност од упада Немаца на Иберско полуострво и објаснио наше планове за заузимање Канарских острва — познате као операција »Пилгрим« — да бисмо се супротставили таквом потезу. Затим сам послао г. Идну приказ тих дискусија.

*Председник владе — Министарству
спољних послова*

11. авг. 41.

Председник је примио једно писмо од др Салазара из којег се јасно види да он сматра Азоре местом куда би се он и његова влада повукли у случају немачке агресије на Португалију, и да га вековно савезништво између његове земље и Енглеске наводи да рачуна на британску заштиту за време свог присилног боравка на тим острвима.

2. Међутим, ако би Британци били сувише заузети другде, он би био вољан да уместо тога прихвати подршку Сједињених Држава. Председник би био склон да се одазове таквом апелу, па би волео кад би Британци предложили др Салазару преношење одговорности у предвиђеним околностима. То би било и за Капвердска острва.

3. Рекао сам Председнику да узимамо у обзир операцију познату под називом »Пилгрим«; да ћемо можда бити присиљени да предузмемо акцију пре но што Немци насилно продру на полуострво, и да ће до бити веома заузети док се све то буде догађало.

Указао сам Председнику на то да ће »Пилгрим«, ако не сасвим сигурно онда по свој прилици, изазвати кризу на полуострву и упитао нећемо ли га ми, покренувши »Пилгримом« догађаје, на било који начин спречити да се прихвати одговорности означене у првом параграфу. Одговорио је да то неће утицати на његову акцију, будући да се »Пилгрим« не односи на Португалију.

4. Он би сматрао да треба да предузме акцију ако би португалска острва била угрожена, и сложили смо се да би она свакако била угрожена кад би се »Пилгрим« остварио, јер би Немцима било утолико потребније да нас ту предухитре.

5. У тим околностима он би ипак био спреман да притекне у помоћ Португалији у погледу острва у Атлантику и држи јаке снаге расположиве за ту сврху.

Показао сам предње Председнику, и он се сложио да то представља коректан приказ чин>еница.

•

Потом смо се истог дана посветили Далеком истоку. Приступање економским санкцијама 26. јула изазвало је запрепашћење у Токију. Можда нико од нас није био свестан колико су оне биле ефикасне. Принц Коноје је одмах прегео да обнови дипломатске разговоре, па је специјални јапански изасланик у Вашингтону адмирал Номура поднео 6. августа Министарству спољних послова предлог за један огнити споразум. Јапан би се обавезао да не наступа даље у југоисточну Азију и понудио је да евакуише Индокину пошто буде ликвидиран »кинески инцидент« (тако је гласио израз којим су означавали свој шестогодишњи рат против Кине). Сједињене Државе су имале заузврат да обнове трговинске односе и да помогну Јапану да са југозападнoг Пацифика добија све сировине које су му потребне. Било је очигледно да су то красноречиве понуде којима би Јапан узео све што засад може, а не би дао ништа за будућност. Оне су без сумње представљале највише што је Коноје могао искамчити од свог кабинета. Око нашег конференцијског стола на *Аугуст* није постојала потреба да се расправља о начелним питањима. У телеграму који сам са састанка упутио г. Идну изложена је цела ствар.

Председник владе — министру спољних послова

11. авг. 41.

Ситуација с Јапаном је следећа:

Председник је пре извесног времена предложио Јапану неутрализацију Индокине и Сијама под заједничком гаранцијом Сједињених Држава, Јапана, Британије, Кине и друшх. У свом од-

говору, који ће Вам се у целој телеграфској упутити чим се отпреме хитније поруке, Јапанци се у начелу слажу с неповреди-вошћу Сијама и војним повлачењем из Индокине, али додају из-вестан број апсолутно неприхватљивих услова. На пример, да се повлачење изврши кад буде ликвидиран кинески инцидент, што значи пошто се дотуче Чанг Кај Нгек, затим захтев да се призна пресудна улога Јапана на том подручју, такође захтев да се Сје-дињене Државе уздрже од својих даљих војних припрема на том подручју, као и тражење да се укину привредне санкције.

2. Председник сматра да треба да се преговара о тим неггри-хvatљивим условима и тако обезбеди један предаж од рецимо тридесет дана, у којем бисмо побољшали свој положај у области Сингапура, док би Јапанци морали да стану. Али ће он поставити услов да Јапанци не продиру даље и да се не користе Индокином као базом за напад на Кину. Он ће такође у потпуности одржати на снази привредне мере уперене против Јапана. Мали су изгледи да ће ови преговори успети, али Председник сматра да ће један добијен месец много вредети. Наравно, ја сам истакао да ће му Јапанци покварити рачуне и покушати да нападну Кину или да пресеку комуникације преко Бурме. При свем том, можете бити уверени да оии сматрају потребним да започну преговоре на тим основама и да ће, с обзиром на оно што се догодило између Сје-дињених Држава и Јапана, бити потребно да се прихвати та чи-њестица.

3. Председник би у току тих преговора поновио свој пред-лог о неутрализацији Сијама као и Индокине.

4. При крају ноте коју ће уручити јапанском амбаодору кроз неких недељу дана, кад се буде вратио са свог крстарења, Пред-седник ће додати следећи пасус, чији сам напрт и ја дао:

»Свако даље надирање Јапана на југозаладном Пацифику створиће ситуацију у којој би влада Сједињених Држава била принуђена да предузме противмере, чак и ако би оне могле довести до рата између Сједињених Држава и Јапана.«

Он ће такође додати нешто у том смиелу да је очевидно да ће влада Сједињених Држава, будући да су Совјети ггријатељска сила, бити на сличан начин заинтересована у сваком сличном сукобу у северозападном Пацифику.

5. Мислим да је то еасвим добро и да треба да се придружи-мо томе и да се потрудимо да се и Холанђани потпуно сагласе. Јер ће Јапанци или одбити услове које Председник поставља — на-име даља примена привредних санкција и непредузимање никак-вих поафета с јапанске стране, нити било каква инвасија на Сијам — или ће пак наставити своју војну акцију прикривајући је ди-пломатским лажима.

У том случају ће свом снагом стугогги у дејство услови на-значени у управо наведеном пасусу [у параграфу 4], па би се могао

остварити пун ефект паралелних декларација. Совјетска влада треба такође да буде обавештена. Можда би било опасно рећи Кинезима шта чинимо за њих, мада би им се могла дати уопштена уверавања да смо у свему што смо радили имали у виду њихову безбедност.

6. Из свих тих разлога сматрам да треба да се заложимо за предвиђене смернице акције и да о њима треба обавестити доминионе и указати им на то да оне представљају веома велики корак унапред ка обуздавању јапанске агресије уједињеним снагама.

•

Г. Атлију сам послао један исцрпан приказ свих главних разматраних питања.

Председник владе — лорду чувару печата

11. авг. 41.

Постигли смо задовољавајуће решење о Поморском плану бр. 4 [према којем Морнарица Сједињених Држава преузима одсек Атлантика између Америке и Исланда].

Друго, Председник је спреман да предузме веома корисну акцију која ће бити усклађена с операцијом »Пилгрим« или ће проистећи из ње.

Треће, он намерава да преговара с Јапаном на основи мораторијума од рецимо месец дана, у току којег Јапан не би предузимао никакве војне покрете у Индокини нити би продирао ка Сијаму. Сагласио се с тим да своју ноту заврши једним веома оштрим упозорењем, чији сам нацрт ја дао. ...

Четврто, Председник жели да се у тренутку објављивања саопштења о састанку, вероватно 14. или 15. августа, изда једна заједничка декларација коју ћемо потписати он и ја у име владе Његовог величанства и у којој ће се изложити општа начела која надахњују Сједињене Државе и Велику Британију у том подесном тренутку. У прилогу вам шаљем нацрт изјаве, која, као што ћете видети, није лишена тешкоћа на које се наилази код састављања свих таквих декларација. Четврта одредба ће свакако имати да се допуне да би се обезбедиле наше обавезе закључене у Отави, и да се не би прејудиицирала будућност империјалних преференцијалних царина. То ће можда наћи своје решење после рата, у оквиру једног општег економског споразума, уз одлучно снижење царина и трговинских баријера у целом свету. Али сада то не можемо решити. Готово и не сумњам да ће он прихватити наше допуне да би се што пре постигао споразум.

Седми параграф је најзначајнији по свом реализму. Председник без сумње има у виду разоружање нација-криваца, скопчано с одржавањем јаког јединственог британског и америчког наоружања како на мору тако и у ваздуху за један дуг неодољен период.

С обзиром на наше погледе о Друштву народа или друге међународне организације, предложио бих следећу допуну после речи »од битног значаја«:

»док се не успостави један шири и трајнији систем опште безбедности«.

Њему се то неће много допасти, али он придаје толики значај заједничкој декларацији, за коју верује да ће утицати на целокупан ток мњења у Сједињеним Државама, да ће се, мислим, сложити.

С наше стране би било веома неразумно кад бисмо стварали непотребне тешкоће. Морамо то сматрати привременим и делимичним излагањем наших ратних циљева које ће уверити све земље у наше правичне намере, а не потпуном структуром, коју ћемо изградити после победе.

Треба ноћас да сазовете Ратни кабинет у пуном саставу, као и све друге које сматрате за потребно, па ме, молим Вас, без и најмањег одлагања обавестите о свом мишљењу. У међувремену Вам се одмах шаљу потпуни извештаји о другим питањима, заједно с Кадогановим извештајем о разговорима. Страхујем да би Председника веома онерасположило ако се не би могла објавити заједничка изјава, и да би то могло нанети штету крупним и животно важним интересима.

Намеравао сам да пођем 12. августа после подне, али смо сад обојица одложили одлазак за двадесет и четири часа.

Тек око два часа после подне завршио сам диктирање телеграма; чињеница да сам у року од идућих дванаест часова имао у рукама веома користан одговор Ратног кабинета служи на част свим учесницима. Касније сам сазнао да је мој телеграм стигао у Лондон тек после поноћи и да су многи министри већ били отишли на починак. При свем том, седница Ратног кабинета је заказана за 1.45 ујутру, и њој су сви присуствовали, укључујући председника владе Новог Зеланда г. Питера Фрејзера, који се у то време налазио у Енглеској. Они су ми после исцрпне дискусије одмах после четири часа ујутру послали телеграм којим су поздравили предлог, препоручили још једну верзију тачке 4 (недискриминација у светској трговини) и уношење још једног параграфа који се односи на социјално обезбеђење. У међувремену сам чуо да је Председник прихватио све допуне које сам му предложио 11. августа.

•

Око подне 12. августа отишао сам да се састанем с Председником да утаначим с њим коначан облик декларације.

Поднео сам Председнику верзију тачке 4. онако како ју је приначио Кабинет, али је он више волео да се остане при већ усвојеној формулацији, па нисам даље инсистирао на томе. Спремно је пристао да се уметне нов параграф о социјалном обезбеђењу који је желео Кабинет. Постигнута је сагласност о изменама неких израза, и декларација је тада добила свој коначни облик.

ЗАЈЕДНИЧКА ДЕКЛАРАЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА И ПРЕДСЕДНИКА ВЛАДЕ

12. август 1941.

Председник Сједињених Америчких Држава и председник владе г. Черчил, који представља Владу Његовог величанства у Уједињеном Краљевству, састали су се и сматрају правилним да објаве извесна заједничка начела у националној политици својих земаља на којима они заснивају своје наде за бољу будућност света.

Прво, њихове земље не теже ни за каквим увећањем, територијалним или каквим другим.

Друго, оне не желе да виде никакве територијалне промене које нису у складу са слободно израженим жељама народа који су у питању.

Треће, они поштују право свих народа да слободно изаберу облик владавине под којом ће живети и желе да суверена права и самоуправа буду враћени онима којима су били насилно одузети.

Четврто, они ће, уз одговарајуће поштовање својих постојећих обавеза, настојати да се свим државама, великим и малим, победницама или побеђеним, омогући под равноправним условима приступ сировинама света које су потребне за њихов економски просперитет.

Пето, они желе да развију најпунију сарадњу између свих народа на економском пољу, са циљем да се свима обезбеде побољшани радни услови, економски напредак и социјално обезбеђење.

Шесто, они се надају да ће се после коначног уништења нацистичке тираније успоставити мир који ће свим народима пружити средства да у безбедности живе унутар својих граница и који ће пружити јамство да сви људи у свим земљама проживе своје животе у слободи од страха и немаштине.

Седмо, такав мир треба да омогући свим људима да без сметње путују отвореним морима и океанима.

Осмо, они верују да све нације света морају, како из реалистичких тако и из духовних разлога, доћи до напуштања употребе силе. Како се никакав будући мир не може одржати ако нације које прете или могу запрети агресијом ван својих граница

продуже да ее користе копненим, поморским и ваздушним наоружањем, оџи верују да је, док се не успостави један шири и трајнији систем опште безбедности, разоружање таквих нација од битног значаја. Они ће такође пружити помоћ и подршку евим другим остварљивим мерама које ће мирољубивим народима олакшати огроман терет наоружања.

Тек после тога сам примио телеграм у којем су дати резултати још једног састанка Кабинета, одржаног 12. августа ујутру. Тај телеграм је разјаснио разлоге због којих је Кабинет стављао замерке на тачку 4. Но ја сам сматрао да речима »уз одговарајуће поштовање својих постојећих обавеза«, које уз то доминирају читавим параграфом, коначни текст довољно обезбеђује наш став.

Био је очевидан дубок и далекосежан значај те Заједничке декларације. Зачуђујућа је била већ сама чињеница да Сједињене Државе, технички још неутралне, заједно с једном зарађеном силом дају такву декларацију. Унете речи које говоре о »коначном уништењу нацистичке тираније« (то се записивало на једном изразу што се појављује у мом првобитном нацрту) представљају изазов који би у обичним временима повукао за собом ратну акцију. Најзад, прилично пажње привлачио је и реализам последњег параграфа, у којем је био изложен план и смело стављено до знања да ће нам се после рата Сједињене Државе придружити у одржавању реда у свету до успостављања једног бољег поретка.

•

Председник и ја саставили смо и једну заједничку поруку Стаљину:

12. авг. 41.

Искористили смо прилику коју нам је пружило разматрање извештаја г. Харија Хопкинса по његовом повратку из Москва да се посаветујемо како би наше две земље могле најбоље помоћи Вашој земљи у сјајном отпору који пружате нацистичком нападу. Тренутно сарађујемо на томе да бисмо Вас до крајњих могућности снабдели материјалом који Вам је најпотребнији. Многи натоварени бродови су већ огпловили с наших обала, а још више ће их поћи у непосредној будућности.

Сад се морамо посветити разматрању једне дугорочније политике, јер се мора прећи још један дуг и мучан пут пре но што се извојује потпуна победа, без које би били узалудни наши напори и жртве.

Points discussed at meeting with President Roosevelt - Aug. 1941
Draft of Joint Declaration

COPY NO: 1

M O S T S E C R E T

NOTE: This document should not be left lying about and, if it is unnecessary to retain, should be returned to the Private Office.

P R O P O S E D D E C L A R A T I O N

~~ALTERNATIVE VERSION~~ ~~VERSION "A"~~
~~INCORPORATING NEW TELEGRAPH PROPOSALS BY~~
~~OPINIONS IN ARMY TELEGRAM NUMBER: 31.~~

The President of the United States of America and the Prime Minister, Mr. Churchill, representing His Majesty's Government in the United Kingdom, being met together, deem it right to make known certain common principles in the national policies of their respective countries on which they base their hopes for a better future for the world.

First, their countries seek no aggrandisement, territorial or other;

Second, they desire to see no territorial changes that do not accord with the freely expressed wishes of the peoples concerned.

form of Third, they respect the right of all peoples to choose *with* the form of government under which they will live; and they wish to see self-government restored to those from whom it has been forcibly removed. *defendants of them*

Fourth, they will endeavour, with due respect to their existing obligations, to further the enjoyment by all peoples of access, on equal terms, to the trade and to the raw materials of the world which are needed for their economic prosperity.

aim to have about the Fifth, they support fullest collaboration between *all* Nations in economic field with object of securing for all peoples *freedom from want*, improved labour standards, economic advancement and social security.

Sixth, they hope to see established a peace, after the final destruction of the Nazi tyranny, which will afford to all nations the means of dwelling in security within their own boundaries, and which will afford assurance to all peoples that they may live out their lives in freedom from fear *of want*.

A Russian Seventh, they desire such a peace to *should make* establish for all nations safety on the high seas and oceans. *with practice that, a-saltwater*

issue Eighth, they believe that all of the nations of the world must be guided in spirit to the abandonment of the use of force. *Because* no future peace can be maintained if land, sea or air armaments continue to be employed by nations which threaten, or may threaten, aggression outside of their frontiers, they believe that the disarmament of such nations is essential pending the establishment of a wider and more permanent system of general security. They will further the adoption of all other practicable measures which will lighten for peace-loving peoples the crushing burden of armaments.

Private Office.
August 12, 1941

Факсимил оригиналног нацрта Атлантске повеље са исправкама г. Черчила црвеним мастилом

Рат се води на многим фронтовима, и пре него што се оконча можда ће се отворити још други фронтови. Мада огромна, наша средства су ограничена, па се мора поставити питање где се и кад се та средства могу најбоље употребити да би се у највећем обиму поспешео наш заједнички напор. То се односи како на ратне испоруке у индустријским добрима тако и на сировине.

Потребе и захтеви ваших и наших оружаних снага могу се одредити једино у светлости потпуног познавања многих чињеница које се морају узети у обзир приликом одлука које доносимо. Да бисмо ми сви били у положају да брзо доносимо одлуке о расподелу наших заједничких расположивих средстава, предлагемо да се припремимо за један састанак у Москви, на који бисмо послали своје високе представнике да непосредно с Вама размотре та питања. Ако сте сагласни с том конференцијом, желимо да Вас обавестимо да ћемо, у очекивању одлука те конференције, продужити да вам што је брже могуће шаљемо испоруке и материјал.

Потпуно смо свесни тога од коликог је значаја за пораз хитлеризма храбар и чврст отпор Совјетског Савеза, и етога сматрамо да ни у којем случају не смемо пропустити да непосредно и брзо предузмемо акцију у том питању стварања програма за будућу расподелу наших заједничких расположивих средстава.

•

Лорд Бивербрук се спремно одазвао позиву који сам му упутио у току пловидбе за Њуфаундланд. У исти мах ми је био потребан и г. Первис, који се ионако враћао у Вашингтон. Сматрао сам да би нам спрег Бивербрук—Первис, који је у много чему представљао Канаду, пружио најбољу могућност да савладамо мучан задатак деобе испорука између Велике Британије и Совјетског Савеза, што је било пожељно, али и неминовно. Такође сам се надао да ће Бивербрук бити у стању да подстакне и прошири целокупан обим америчке производње. У очекивању њиховог доласка саставио сам један меморандум, који се може наћи у Прилозима.* Бивербрук и Первис су пошли из Прествика посебним авионима у размаку од неколико часова. Чак је од случаја зависило ко ће поћи којим авионом. Бивербрук је срећно стигао на аеродром на Њуфаундланду, и после дугог путовања возом дошао је к мени 12. августа ујутру. Первис и сви који су били с њиме погинули су у једном од оних кобних удара судбине услед којих неки авион неколико минута после полетања налети на какав нисоки брег. Первисова смрт је представљала тежак

* Прилог »I«, стр. 800.

губитак, пошто је држао у својим рукама конце многих британских, америчких и канадских послова и дотада био руководећи ум у њиховом усклађивању. Кад је Макс стигао, саопштио сам му потресну вест. Занемео је за тренутак, али није дао никакав коментар. Била су то ратна времена.

•

У следећем телеграму су сажети резултати наше завршне конференције:

Председник владе — лорду чувару печата

12. авг. 41

Молим Вас да захвалите Кабинету на изненађујуће брзом одговору. Поднео сам Председнику вашу алтернативу за тачку 4, алк је он више волео да се остане при већ усвојеној формулацији. Ја лично не видим никакве стварне разлике. Изразом »поштовање својих постојећих обавеза« зајамчени су наши односи с доминионима. Нисмо увиђали како би се могла појавити конкуренција јевтине радне снаге, будући да све земље, док не дође боље решење, задржавају право да према свом нахођењу задрже или прописују царине.

2. Председник је свесрдно прихватио Ваш нови параграф 5, али ое, као што ћете видети, о »немаштини« говори тамо где је то Председник из почетка и желео — на крају параграфа 6. Додато је неколико стилских фигура које не утичу на суштину.

5. Ставили смо нарочит нагласак на упозорење Јапану, које представља оштрицу Председничковог саопштења. Увек постоји осков за страховање да ће америчко Министарство спољних послова покушати да то ублажи, али је Председник чврсто обећао да ће употребити оштре изразе.

4. Појава Русије као добродошлог госта за столом гладница, и потреба обимних накнадних програма како за нас тако и за оружане снаге Сједињених Држава императивно налажу ревизију и проширење производње Сједињених Држава. Председник намерава да ускоро затражи од Конгреса још пет милијарди долара у оквиру Закона о зајму и најму. Председник поздравља долазак Бивербрука у Вашингтон, а и ја сам убеђен да је то неопходан практичан корак. Погледајте гакође поруку Рузвелта и Черчила драгом чика-Џоу. Мислим да ће послати Харимана да их заступа, а ја бих предложио да у Москву, или већ где се налази руска влада, у наше име иде Бивербрук. Не желимо да конференција у Русији почне пре друге половине септембра, када ће се, како се надамо, знати где ће се руски фронт налазити у току зиме.

5. Шаљу нам одмах још 150.000 пушака, и настојим да издејствујем веће испоруке тешких бомбардера и тенкова. Надам се да ће они преузети целокупну службу транспортовања авиона, и

да ће их у Енглеску и у западну Африку допремати помоћу америчких пилота, од којих би многи могли остати код нас ради ратне обуке.

6. Ваша експедитивност ми је омогућила да пођем данас, 12. августа. Председник шаље с нама америчке разараче, који се не сматрају као пратња, али ће прискочити у помоћ ако искрсну било какве незгоде. На једном од њих служи Франклин Млађи, који ми је придодат као официр за везу за дан који ћу провести на Исланду (С),* где ће се одржати заједничка смотра британских и америчких снага.

7. Лорд Бивербрук креће сад с Хариманом авионом за Сједињене Државе.

8. Надам се да ће моје колеге ематрати да је моја мисија била плодоносна. Убеђен сам да сам успоставио топле и дубоке личне односе с нашим великим пријатељем.

Пре него што сам кренуо за Енглеску примио сам од Краља поруку са честиткама. За време пута одговорио сам на тај телеграм, као и на друге.

Председник владе — Његовом величанству Краљу 13. авг. 41.

Веома сам захвалан Вашем величанству на добрим жељама. Лорд чувар печата ће поднети пун текст свих телеграма који се односе на послове. Успоставио сам с Председником веома срдачне личне односе и надам се да ће Ваше величанство сматрати да резултати оправдавају мисију. Председник ми је дао лично писмо, које ћу Вам, како се надам, предати у уторак 19. августа за ручком.

А г. Атлију, који је телеграфисао у име Кабинета:

Председник владе — лорду чувару печата 13. авг. 41,

Велика хвала на Вашој љубазној поруци. Веома ми је мило што ћете лично прочитати преко радија саопштење и декларацију. Молим Вас да јасно одвојите водно саопштење од самог текста речима: »Сад ћу прочитати сам текст Заједничке декларације.« Сматрам да неће бити потребна никаква изјава с моје стране, пошто је саопштење већ само по себи довољно да испуни листове. Могао бих говорити преко радија у недељу увече после свог повратка, гад се буде видело реаговање у Сједињеним Државама на наш састанак и Заједничку декларацију.

Штампи се могу поверљиво дати сва потребна упутства, али ће она свакако увидети да Заједничка декларација, у којој је по-

* Да би се избегла замена са Ирском (*Iceland*), дао сам налог да британске власти увек пишу Исланд (*Iceland*), као *Iceland* (С). То је заиста била неопходна мера предострожности.

стављево као циљ ковачно уништеље нацистичке силе и разоружање агресивних нација док Британија и Сједињене Државе остају наоружане, представља један догађај од прворазредног значаја. Било би добро пустити да суштину тога потпуно схвате и пријатељи и непријатељи.

2. За Вашу тајну информацију: Председник остаје на мору до краја недеље како би прикрио мој повратак. Рекао сам му да то није потребно, али је он инсистирао на томе.

3. Веома нас интересује да сазнамо како је све то примљено.

4. С великим задовољством сам прочитао Ваш извештај о рату на крају заседања.

Послао сам следећу поруку председнику владе Аустралије г. Мензису:

15. авг. 41.

Без сумње сте видели телетраме који се односе на састанак на Атлантику. Надам се да одобрите оно што је постигнуто. Председник ми је обећао да ће упозорити Јапан онако како смо се споразумели. Кад будемо сазнали да је то учињено, треба да му се придружимо и ставимо до знања да ће Јапан, ако зарати са Сједињеним Државама, бити у рату и с Британијом и Британском Заједницом Народа. Радим на томе с Идном и Ви ћете редовним путем бити обавештени. Свакако сте запазили да Председничково упозорење обухвата и напад на Руеију, тако да ће се можда и Стаљин придружити, а наравно и Холанђани. Ако се буде могао образовати тај заједнички фронт, укључујући ту и Кину, сигуран сам да ће Јапан бити миран за извесно време. Међутим, од битног је значаја да се употребе најенергичнији изрази и најјача комбинација.

2. Морнарица Сједињених Држава преузима ефективно подручје Атлантика између Америке и Исланда, и тиме одмеђује преко педесет наших разарача и корвета, који ће ускоро бити расположиви 38 употребу у домаћим водама и на јужном Атлантику.

Пут до Исланда је протекао без догађаја, мада смо једанпут морали да мењамо курс пошто смо примили извештај да се у близини налазе подморнице. У нашој пратњи су се налазила два разарача Сједињених Држава, а на једном од њих је био заставник Франклин Д. Рузвелт Млађи, Председников син. Петнаестог августа смо сусрели један конвој од седамдесет и три брода који је пловио за домовину; прешавши срећно Атлантик, сви бродови су пловили у добром реду и савршеном стању. Био је то призор који бодри, а и трговачким бродовима је било мило што виде *Принс оф Велса*.

До острва смо стигли 16. августа, у суботу ујутру, и усидрили смо се у фјорду Хвалс, одакле смо се разарачем пре-

бацили у Рејкјавик. Приликом доласка у луку мноштво света ме је поздрвило упадљиво топло и бучно; за време нашег боравка стално су нас пријатељски поздрављали кад год би нас познали, а одушевљење је достигло врхунац после подне, приликом нашег одласка, с поклицима и пљеском који су се, како су ме уверавали, дотад ретко могли чути на улицама Рејкјавика.

После кратке посете Алтингсхису, где сам изразио поштовање регенту и члановима исландског кабинета, отишао сам на заједничку смотру британских и америчких снага. Одржан је дуг дефиле у редовима по тројица, у току којег ми се тако дубоко урезала у памћење мелодија »Морнаричка пешадија Сједињених Држава« да је нисам могао избити из главе. Нашао сам времена да разгледам нове аеродроме које смо градили и да посетим чудесне вреле изворе и стаклене баште које се њима користе. Одмах сам дошао на помисао да би се они могли искористити и за загревање Рејкјавика, и покушао сам још за време рата да допринесем остварењу тог плана. Мило ми је што је сад остварен. Примео сам рапорт заједно са Председниковим сином, који је стајао крај мене; смотра је представљала још једну значајну манифестацију англо-америчке солидарности.

На повратку у фјорд Хвалс посетио сам *Раими* и одржао говор представницима посада усидрених британских и америчких бродова, међу њима и разарача *Хекла* и *Черчил*.

Кад је, после тог дугог и веома напорног дана, пао мрак, испловили смо за Скапа Фло, куда смо без даљих догађаја стигли 18. августа ујутру, а идућег дана сам стигао у Лондон.

ПОМОЋ РУСИЈИ

Јунаштво Руса и ближење зиме — Лорд Бивербрук се залаже за помоћ Русији — Наше жртве у неопходном ратном материјалу — Бивербрукова и Хариманова мисија — Моје писмо Стаљину од 29. августа — Његов одговор — Разговор с амбасадором Мајским — Наговештај претње — Мој одговор Стаљину — Упознајем Рузвелта са својим страховањима — Писмо сер Стафорду Крипсу од 5. септембра — Нова порука од Стаљина — Један фантастичан предлог — Мој одговор — Лорд Бивербрук одлази »Лондоном« за Архангелск — Моје писмо Стаљину од 21. септембра — Бивербрукова мисија у Москви — Тмуран пријем — Срдачни контакти с Американцима — Протокол о испорукама Русији — Стално кружење конвоја за Архангелск — Упорни захтеви у Москви за други фронт — Криза борбе у Русији — Мој телеграм сер Стафорду Крипсу од 28. октобра — Отворене речи — Зима поставља свој штит испред руских армија — Фонд »Помоћ Русији« гђе Черчил.

НАРУСКОМ фронту су досад била прошла два месеца, и немачке армије су задале страховите ударце. Али се сада помолила и друга страна медаље. Упркос страшним губицима, руски отпор је остајао чврст и непопустљив. Руски војници су се борили до смрти, и њихове армије су постајале искусније и вештије. Иза немачких линија су се појавили партизани, који су у немилосрдној борби ударали на комуникације. Заплењен руски железнички систем показао се неадекватним; друмови су пропадали под тешким саобраћајем, а после кише је било често немогуће кретати се ван друмова. Транспортна возила су показивала многе знаке дотрајалости. До ужасне руске зиме је преостајало једва још три месеца. Да ли се за то време може заузети Москва? И ако може, хоће ли то бити довољно? У томе се састојало судбоносно питање. Мада је Хитлер још ликовао због победе код Кијева, немачки гене-

рали су можда већ осећали да су њихове првобитне слутње биле оправдане. На фронту који је сад постао пресудан каснило се четири недеље. Још није био извршен задатак »уништења непријатељских снага у Велорусији«, који је био дат Централној групи армија.

Али су с приближавањем јесени и наиласком врхунца кризе на руском фронту и руски захтеви према нама постали енергичнији.

Лорд Бивербрук се вратио из Сједињених Држава пошто је подстакао већ моћне капацитете на огромно повећање производње. Он је сад у Ратном кабинету постао заточник постојеће Русији. У томе је био од велике користи. С обзиром на притисак који нас је нагонио да се припремамо за битку у Либијској пустињи, на дубоку забринутост због Јапана, због чега су предузимане све наше акције у Малаји и на Далеком истоку, као и на околност да је све што је слато у Русију одузимано од животних британских потреба, — било је неопходно да у највишим сферама наше ратне мисли руски захтеви буду тако вагнено заступани. Трудио сам се да сачувам јасну представу о главним пропорцијама и делио сам мучну одговорност са својим колегама. Имали смо да обавимо непријатан задатак: да угрозимо своју животно важну безбедност и успех својих планова ради свог новог савезника — осорног, набуситог, грамзивог и још сасвим недавно потпуно равнодушног према нашој судбини.

На путу с Исланда у домовину дошао сам до закључка да би Бивербрук и Аверел Хариман, кад буду дошли из Вашингтона и пошто будемо размотрили све изгледе у вези с ратним материјалом и испорукама, требало да оду у Москву и понуде све што можемо и смемо да одвојимо. Дошло је до дугих и мучних дискусија о појединостима у оквирима наше заједничке понуде од 12. августа. У министарствима видова оружане силе су се осећали као да им неко гули парчад коже. Ипак, да бисмо дали ефикасан прилог отпору Совјета, прикупили смо све што је било у нашој моћи и пристали да се издвоје велике количине америчких испорука за којима смо и сами чезнули. На дан 28. августа предложио сам својим колегама да се Бивербрук пошаље у Москву. Кабинет се радо сагласио, с тим да он изнесе ствар Стаљину, а Председник је сматрао да ће га Хариман добро заступати.

Стога сам известио лорда Бивербрука.

Председник владе — лорду Бивербруку

30. авг. 41.

Желим да одете у Моекву са г. Хариманом да се договорите о дугорочним испорукама за руске армије. То се једино може постићи готово искључиво из америчких извора, мада ми имамо каучук, чизме итд. У Сједињеним Државама се мора створити велики нов апарат. Наравно, обим испорука је ограничен искрцним лукама и оскудицом у бродском простору. На пролеће, кад се буде удвостручила један метар широка пруга од Басре до Каспијског језера, то ће постати значајна веза. Наша је дужност и у нашем је интересу да пружимо Русима највећу могућу помоћ, чак и уз озбиљне жртве с наше стране. Ипак, обиман прилив не може почети пре средине или краја 1942, а главни планови ће се односити на 1943. годину. Ваш задатак се неће састојати само у томе да припомогнете при изради планова за помоћ Русији, него и да се постарате да и ми при томе не искрваримо; ја ћу овде остати чврст у том погледу чак и ако Ви будете попустили под утиском руске атмосфере. Но ја сам уверен да сте Ви човек који је дорастао том задатку, а то је већ потврдио и инстинкт јавности.

Одлука о одашиљању Харимана значи да се Хопкинс не осећа довољно здравим да сам пође. Засад се не поставља питање о томе да се пошаље Идн.

Што се тиче датума, ту зависимо од Американаца, али морамо поступати у духу *bona fide*, не дајући никоме повода да каже како смо обмањивали Русе и затезали ствар. Биће потребно да се у року од неколико идућих дана утврди датум конференције. Сматрам да две недеље раније или касније не мења ствар, пошто се 90% посла мора односити на дугорочне пројекте.

У оквиру припрема за ту мисију, оцртао сам општи положај у једном писму г. Стаљину.

29. авг. 41.

Трудио сам се да изнађем све начине да вам се пружи помоћ у вашем сјајном отпору док се не постигну дугорочни споразуми о којима дискутујемо са Сједињеним Државама и који ће сачињавати предмет московске конференције. Мајски је указао на велику потребу у ловачким авионима с обзиром на тешке губитке. Убрзавамо одашиљање 200 »томахока« поменутих у мом последњем телеграму. Наше две ескадриле, са 40 »харикена«, треба да стигну у Мурманск око 6. септембра. Убеђен сам да ћете схватити да ловачки авиони представљају основ наше одбране метрополе; поред тога се трудимо да задобијемо надмоћ у ваздуху у Либији и да снабдемо Турску, како бисмо је привукли на нашу страну. При свем том, могао бих послати још 200 »харикена«, дакле у свему 445, ако би их ваши пилоти могли ефикасно употребити. То би били »харикени« са осам, односно дванаест топова, који су, како смо установили, смртоносни у

акцији. Могли бисмо у Архангелск послати 100 сада, а убрзо затим две групе од по 50, заједно са механичарима, инструкторима, резервним деловима и опремом. У међувремену би се могле извршити припреме за упознавање ваших pilota и механичара с тим новим типом, уколико их будете упутили у ескадриле у Мурманску. Ако сматрате да би то било корисно, овде ће се издати одговарајућа наређења, док се преко нашег ваздухопловног аташеа телеграфским путем шаље један исцрпан технички меморандум.

2. Веома је повољна вест да су Персијанци одлучили да обуставе отпор. При уласку у Персију имали смо за циљ, чак и више него да обезбедимо нафтоносна поља, да успоставимо с вама још једну непрекидну комуникацију која се не може пресећи. У том циљу морамо изградити железницу од Персијског залива до Каспијског језера и обезбедити њено неометано функционисање допремањем појачаног железничког материјала из Индије. Министар спољних послова је предао Мајском за Вас предлог споразума који бисмо желели да закључимо с персијском владом, како бисмо имали пријатељски народ, а не да будемо принуђени да се одрекнемо извесног броја дивизија само ради чувања пруге. Храна се допрема из Индије, и ако се Персијанци приклоне, почећемо поново да плаћамо закупнину за нафту коју сад дугујемо Шаху. Дали смо налог својим претходницама да продуже да наступају и да се састану с вашим снагама негде између Хамадана и Казвина, на тачки коју ће одредити војни команданти. Добро би било да се свет обавести да су се британске и руске снаге стварно спојиле. По нашем мишљењу, у овом тренутку би било боље да нико од нас не улази у Техеран, пошто желимо само слободан гхрлаз. Изграђујемо велику базу у Басри и надамо се да ћемо је претворити у добро опремљену луку у топлим водама за искрцавање америчких испорука, које тако могу сигурно стизати до области Каспијског језера и Волге.

3. Поново морам изразити дивљење британског народа према величанственој борби коју руске армије и руски народ воде против нацистичких злочинаца. На генерала Макферлејна је оставило огроман утисак све што је видео на фронту. Предстоје нам тешка времена, али Хитлер неће имати пријатну зиму под све већим бомбардовањима из ваздуха. Задовољство ми је причинила веома оштра опомена коју је Ваша екселенција упутила Јапану у погледу испорука преко Владивостока. Председник Рузвелт је, кад сам се састао с њим, изгледао склон да заузме одлучан став према даљој јапанској агресији било на јужном било на северозападном Пацифику, а ја сам похитао да изјавим да ћемо тупити на његову страну ако дође до рата. Веома ми је стало до тога да се за Чанг Кај Шека учини више него што смо досад мислили да смо довољно јаки да учинимо. Ми не желимо рат с Јапаном, и ја сам убеђен да се он може спречити ако се тим

људима, који су подељени и далеко од тога да буду сигурни у себе, предочи да ће имати против себе највећу могућу коалицију сила.

Г. Мајски је четвртог септембра увече затражио да се састане са мном да би предао Стаљинов одговор. То је била прва лична порука после јула.

Премијер Стаљин — председнику владе

4. септ. 41.

Лична порука премијера Стаљина председнику Черчилу, Изражавам захвалност на обећању да ће се Совјетском Савезу, поред 200 раније обећаних, *продати** још 200 ловаца. Не сумњам да ће совјетски авијатичари успети да овладају њима и да их ставе у дејство.

Ипак морам рећи да ти авиони, који се очевидно не могу брзо и одмах ставити у дејство него у разним периодима и у одвојеним групама, неће бити у стању да изазову озбиљне промене на источном фронту. Они неће бити у стању да изазову озбиљне промене не само због широких размера у којима се рат води, што захтева стално снабдевање великим бројем авиона, него првенствено стога што се у току три последње недеље у знатној мери погоршала ситуација совјетских снага на тако значајним подручјима као што су Украјина и Лењинград,

У ствари, релативна стабилизација на фронту коју смо успели да постигнемо пре једно три недеље срушила се у току последње недеље, будући да су на Источни фронт пребачене између тридесет и тридесет и четири свеже немачке пешадијске дивизије и огромна маса тенкова и авиона, као и услед тога што су двадесет финских и двадесет и шест румунских дивизија у знатној мери појачале своју активност. Немци сматрају да опасност на западу представља блеф, па некажњено пребацују на исток све своје снаге, уверени да на западу не постоји никакав други фронт и да неће ни постојати. Немци сматрају сасвим могућним да своје непријатеље униште једног по једног: прво Русију, затим Енглеze.

Услед тога смо изгубили више од половине Украјине, а непријатељ се, поврх тога, налази на прилазима Лењинграда.

Те околности су довеле до губитка нашег басена железне руде у Кривом Рогу и извесног броја металуршких фабрика у Украјини; евакуисали смо једну фабрику алуминијума на Дњепру и још једну алуминијума у Тихвину, једну фабрику мотора и две фабрике авиона у Украјини, две фабрике мотора и две фабрике авиона у Лењинграду, а те фабрике се не могу ставити у погон у неким новим местима пре седам до осам месеци.

Тиме је наша одбрамбена моћ ослабљена и Совјетски Савез

* Курзив ауторов.

изложен смртној опасности. Поставља се питање: како се избавити из те више него неповољне ситуације?

Мислим да постоји само један начин да се изиђе из те ситуације — да се у овој години образује други фронт негде на Балкану или у Француској, који ће бити у стању да привуче 30 до 40 дивизија с Источног фронта, и да се истовремено до почетка идућег октобра обезбеди Совјетском Савезу 30.000 тона алуминијума и *месечна* помоћ од најмање 400 авиона и 500 тенкова (мале или средње величине).

Без та два вида помоћи Совјетски Савез ће или претрпети пораз или ће бити ослабљен до те мере да ће за дуг период изгубити сваку способност да стварним операцијама на фронтovima борбе против хитлеризма пружи подршку својим савезницима.

Свестан сам тога да ће ова порука ужаснути Вашу екселенцију. Али шта да се ради? Искуство ме је поучило да гледам чињеницама у очи ма колико непријатне биле, и да се не бојим да кажем истину ма колико она била непожељна. Персијска кампања је у ствари сасвим добро испала. Заједничке операције британских и совјетских снага биле су пресудне за исход. Тако ће бити и убудуће док год наше снаге буду заједнички дејствовале. Али Персија представља само једну епизоду. Свакако, исход рата неће бити решен у Персији.

Совјетски Савез, као и Енглеска, не жели рат с Јапаном. Сдајетски Савез не сматра могућним кршење уговора, укључујући ту и уговор о неутралности с Јапаном. Но ако Јапан прекрши тај уговор и нападне Совјетски Савез, добиће од совјетских снага одговор какав треба.

На крају, дозволите ми да изразим захвалност на дивљењу које сте изразили према акцијама совјетских снага, које са разбојничким хордама хитлеровских бандита воде крвав рат за нашу заједничку ствар ослобођења.

Совјетски амбасадор, кога је пратио г. Иди, остао је сат и ло у разговору са мном. Он је горким изразима подвукао да је Русија у току последњих једанаест недеља практично сама подносила сву жестину немачког напада. Руске армије су сад изложене нападу такве тежине каквој нема равне у прошлости. Рекао је да не жели да се служи драматичним језиком, али да ово може представљати прекретницу у историји. Ако Совјетски Савез буде поражен, како можемо добити рат? Г. Мајски је крајњу озбиљност кризе на руском фронту истакао импресивним речима које су у мени изазивале саосећање. Међутим, расудио сам се чим сам у његовом апелу осетио изванпривукао прикривене претње. Рекао сам амбасадору, кога сам познавао много година: »Имајте на уму да ми на

овом Острву још само пре четири месеца нисмо знали нећете ли се можда сврстати против нас, на страни Немаца. Штавише, мислили смо да је сасвим вероватно да ћете то урадити. Па чак и тада смо били сигурни да ћемо на крају победити. Никад нисмо мислили да наш опстанак зависи од ваше акције у било којем правцу. Ма шта се буде догодило и ма шта будете учинили, баш ви немате никаквог права да нам пребацujete.» Кад сам се загрејао за ову тему, амбасадор је ускликнуо: »Стишајте се, молим Вас, драги г. Черчиле«, али се после тога његов тон осетно променио.

Дискусија је обухватала питања већ размотрена у размењаним телеграмима. Амбасадор се залагао за неодложно искрцавање на обалу Француске или Низоземске.¹ Изложио сам војне разлоге због којих је то било немогуће, као и да се тиме не би помогао Русији. Рекао сам како сам тог дана провео пет часова испитујући с нашим стручњацима начине којима би се у великој мери повећао капацитет трансперсијске пруге. Говорио сам о мисији Бивербрук—Хариман у Москви и о нашој решености да испоручимо све чега се можемо лишити и што можемо превести. На крају смо му г. Идн и ја рекли да смо спремни да Финцима ставимо на знање да ћемо им, ако буду продрли у Русију даље од своје границе из 1918. године, објавити рат. Наравно, г. Мајски није могао одустати од свог апела за неодложно отварање другог фронта, па је даље расправљање постало узалудно.

*

Одмах сам се посаветовао с Кабинетом о питањима покренутим у том разговору и у Стаљиновој поруци, па сам те вечери послао одговор.

Председник владе — господину Стаљину 4. септ. 41.

Одмах одговарам у духу Ваше поруке. Мада се нећемо устезати да напрегнемо све снаге, стварно нема никакве могућности за било какву британеку акцију на западу — изузев ваздушних акција — која би привукла немачке снаге с истока пре но што наступи зима. Без помоћи Турске не постоје никакви изгледи за образовање другог фронта на Балкану. Ако то жели Ваша екселенција, навешћу све разлоге на основу којих су начелници генералштабова дошли до тих закључака. Они су већ били размотрени са Вашим амбасадором на данашњој конференцији са министром спољних послова и начелницима генералштабова. Ак-

¹ Бепгије и Холакдије. — Ред.

ција која би, ма колико добронамерна, довела само до скупо плаћених неуспеха, не би користила ником другом сем Хитлеру.

2. Обавештења којима располажем остављају на мене утисак да је сила немачке инвазије већ прешла свој врхунац и да ће зима пружити предак вашим херојским армијама. Међутим, то је лично мишљење.

3. О испорукама. Ми смо сасвим свесни тешких губитака које је претрпела руска индустрија, па се с наше стране чине и чиниће се сви напори да вам се помогне. Телеграфисаћу председнику Рузвелту да се постара да мисија г. Харимана што пре стигне овамо у Лондон, те ћемо се потрудити да Вас још пре московске конференције обавестимо о броју авиона и тенкова за које заједнички можемо обећати да ћемо слати сваког месеца, заједно с испорукама каучука, алуминијума, текстила итд. Ми смо, са своје стране, спремни да вам из британске производње шаљемо половину укупних месечних испорука авиона и тенкова које сте тражили. Надамо се да ће Сједињене Државе подмирити другу половину ваших потреба. Потрудићемо се на сваки начин да одмах приступимо одашиљању материјала.

4. Већ смо издали наређења да се персијска железница снабде возним парком којим ће се њен садашњи капацитет од две композиције дневно у сваком правцу повећати до пуног капацитета, наиме на дванаест композиција дневно у сваком правцу. То треба да се постигне у лето 1942, а у међувремену ће се стање стално побољшавати. Локомотиве са вагонима ће се послати одавде око Рта добре наде пошто се буду подесиле на погон нафтом, а треба да се организује и снабдевање водом дуж пруге. Сад треба да оду првих четрдесет и осам локомотива и 400 челичних вагона.

5. Спремни смо да сад израдим о вاما заједничке планове. Да ли ће британске армије бити довољно јаке да изврше инвазију на европско копно у току 1942 — то неминовно зависи од непредвидљивих догађаја. Међутим, можда ће бити могућно да вам се пружи подршка на крајњем северу кад ноћ тамо буде дужа. Надамо се да ћемо до краја ове године појачати своје армије на Средњем истоку на три четврти милиона, а затим на један милион до лета 1942. Кад једном буду уништене немачко-италијанске снаге у Либији, све те снаге ће бити расположиве за акцију на вашем јужном крилу, а надамо се и да охрабре Турску да се бар држи савесне неутралности. У међувремену ћемо наставити да све жешће тучемо Немачку из ваздуха и да одржавамо мора отворена и себе у животу.

6. Ви сте у свом првом параграфу употребили израз »продати«. Ми нисмо тако гледали на ту ствар и никад нисмо помишљали на плаћање. Најбоље би било да се сва помоћ коју вам можемо пружити врши на истој оној основи другарства као" по

ПОМОЋ РУСИЈИ

америчком Закону о зајму и најму, где се не воде формални обрачуни у новцу.

7. Вољни смо да на Финску извршимо сваки притисак који је у нашој моћи, укључујући ту и неодложно упозорење да ћемо јој објавити рат ако продужи преко старих граница. Тражићемо од Сједињених Држава да предузму све могуће кораке да би утицале на Финску.

Сматрао сам целу ту ствар толико важном да сам истовремено, док сам се налазио под свежим утиском, упутио следећи телеграм Председнику:

Бивши Поморац — председнику Рузвелту 5. септ. 41.

Совјетски амбасадор је синоћ донео мени и Идну приложени поруку и говорио је неодређеним изразима о озбиљности ствари и о томе да ће се наш одговор сматрати пресудним. Мада ништа у његовим речима није указивало на ту претпоставку, нисмо могли искључити утисак да они можда мисле на сепаратну погодбу. Кабинет је сматрао да треба послати приложени одговор. Надам се да нећете замерити томе што смо указивали на могућу америчку помоћ. Сматрам да овај тренутак може бити пресудан. Ми можемо да учинимо само оно што је у нашој моћи.

С најлепшим поздравима. ...

Сасвим природно, наш амбасадор у Москви је најодлучније подржавао совјетски апел. На то сам такође послао одговор који ће му, како сам сматрао, пружити аргументе за будуће дискусије.

Председник владе — сер Стафорду Криспу 5. септ. 41.

Кад би било могуће да се изврши било каква успешна дивизија на француску или белгијско-холандску обалу која би привукла немачке трупе из Русије, ми бисмо је наредили чак и по најтежу цену. Сви наши генерали су убеђени да бисмо били одбијени уз крваве губитке или, уколико бисмо образовали мала упоришта, да бисмо се морали повући после неколико дана. Француска обала је утврђена до крајњих граница и *Немци још имају више дивизија на западу но што их ми имамо у Великој Британији** и страховиту ваздушну подршку. Не располажемо бродовима за пребацивање једне велике армије на Континент, сем ако би се тај процес одужио на многе месеце. Одвајањем наших флота за такву операцију парализовало би се снабдевање наших армија на Средњем истоку и прекинуо би се целокупан саобраћај на Атлантику. То би могло значити губитак битке за Атлантик и изгладњавање и пршгает Британских острва. На борбу на

* Накнадни ауторов курзив

Источном фронту не може утицати ништа што бисмо могли учинити или што смо могли учинити. Почев од првог дана напада на Русију нисам престајао да вршим притисак на начелнике генералштабова да испитају могућност акције у било каквом виду. Они једнодушно заступају овде изложене погледе.

2. Ако Стаљин поведе реч о неком фронту на Балкану, треба да се подсетите да нам је, чак и с бродовима којима смо тада располагали на Средоземном мору, било потребно седам недеља да пребацимо у Грчку две дивизије и једну оклопну бригаду и да су немачка и италијанска авијација заузеле све грчке и многе острвске аеродроме после нашег протеривања, тако да се они налазе потпуно ван домета наше ловачке заштите. Чудим се да су заборављени губици које су наша трговачка флота и Ратна морнарица претрпеле приликом евакуације Грчке и Крита. Данас су околности много неповољније но тада, а наша поморска снага је смањена.

3. Кад говорите о »натчовечанском напору« претпостављам да тиме мислите на напор који превазилази оно што пружају простор, време и географски услови. На несрећу, нама су ти атрибути ускраћени.

4. На западу би ситуација била сасвим другачија да постоји француски фронт, јер би тада без сумње инвазија на Русију била немогућа због огромног противнапада који би се одмах могао предузети. Нико не жели да окривљује, али није наша кривица што је Хитлеру било омогућено да уништи Пољску пре но што је окренуо своје снаге против Француске или да уништи Француску пре но што их окрене против Русије.

5. Нема сумње да су 440 ловачких авиона које смо изузели из наше озбиљно смањене резерве безначајни у поређењу с губицима које је претрпела руска авијација. Међутим, они представљају болну и опасну жртву с наше стране. Настављају се свим снагама дању и ноћу напади Краљевског ваздухопловства, а изједначен карактер борби изнад француске обале показује да Немци још увек располажу високим степеном ваздушне моћи на западу.

6. На страшну борбу која се води на руском фронту не може утицати ништа што можемо чинити или што смо могли учинити. Ипак се могу извршити припреме за операције у 1942. У потпуности ће се отворити комуникација успостављена кроз Персију и одаслаће се што је пре могуће све што се из британских извора може пронаћи и укрцати, а из америчких извора оно што би иначе дошло у Британију. Наваљујем на председника Рузвелта да што раније пошаље овамо г. Харимана како би Руси знали коју помоћ могу очекивати у 1942. да надокнаде губитке које је претрпела њихова војна индустрија и како би у складу с тим могли изградити своје планове. У међувремену шаљем данас одговор на Стаљинов телеграм, а ова порука је само за Ваше управљање.

ПОМОЋ РУСИЈИ

Имам пуно разумевања за Ваша осећања док изблиза посматрате агонију Русије, али се ни разумевањем нити емоцијама не могу савладати онакве чињенице с каквима се ми морамо суочити.

Одазивајући се једном од Стаљинових захтева, послао сам 9. септембра следећи телеграм нашем амбасадору у Москви:

Молим Вас обавестите г. Стаљина од стране председника владе да вршимо припреме да испоручимо из Канаде 5.000 тона алуминијума чим се заврше припреме за превоз, а после тога по 2.000 тона месечно. Прва испорука ће се обавити преко Владивостока уколико руској влади не би више одговарао пут преко Персије.

Петнаестог септембра сам примио још један телеграм од Стаљина:

У својој последњој поруци изложио сам гледишта совјетске владе да је успостављање другог фронта најосновније средство да се побољша ситуација у погледу наше заједничке ствари. Одговарајући на Вашу поруку, у којој још једном подвлачите немогућност другог фронта у садашњем тренутку, могу једино поновити да одсуство другог фронта једноставно иде наруку намерама нашег заједничког непријатеља.

Не сумњам да британска влада жели да види Совјетски Савез као победника и да тражи путеве и начине да се постигне тај циљ. Ако је, као што она мисли, засад немогућно успостављање другог фронта на западу, можда би се могао пронаћи други метод да се Совјетском Савезу пружи активна војна помоћ?

Чини ми се да би Велика Британија могла без ризика искрцати у Архангелску двадесет и пет до тридесет дивизија или их пребацити преко Ирана у јужне области СССР. На тај начин би се могла успоставити војна сарадња између совјетских и британских трупа на територији СССР. Слична је ситуација постојала у Француској за време прошлог рата. Поменути подухват би представљао велику помоћ. То би био озбиљан ударац против Хитлерове агресије.

Готово је невероватно да се шеф руске владе, са свим мишљењима њених војних стручњака, могао одавати таквим бесмислицама. Изгледало је безнадежно расправљати с једним човеком чији је ток мисли крајње нестваран. Он је продужио:

Веома сам Вам захвалан на Вашем обећању да ћете нам помагати месечним испорукама алуминијума, тенкова и авиона.

Могу само да поздравим намеру британске владе да нам помоћ у алуминијуму, тенковима и авионима не пружа на уобича-

јеној комерцијалној бази [него] другарства и сарадње. Надам се да ће британска влада имати пуно прилика да се увери да совјетска влада зна да цени помоћ примљену од савезника.

Једна напомена у вези са меморандумом који је британски амбасадор у Москви сер Стафорд Крипс уручио 12. септембра г. Молотову. У том меморандуму се каже: »Ако совјетска влада буде принуђена да уништи своје ратне бродове у Лењинграду да не би пали у руке непријатеља, Влада Његовог величавства ће после рата признати право совјетске владе на извесну накнаду од стране Владе Његовог величанства ради обнављања уништених бродова.«

Совјетска влада схвата и цени спремност британске владе да делимично надокнади штету коју би Совјетски Савез претрпео у случају ако би совјетски бродови у Лењинграду стварно били уништени. Не може бити сумње да би се тако и поступило ако буде било неопходно. Међутим, за ту штету не би била одговорна Британија него Немачка. Стога сматрам да би после рата штету требало надокнадити на рачун Немачке.

На ту поруку сам послао најбољи могућ одговор.

Председник владе — г. Стаљину

17. септ. 41.

Велика хвала на Вашој поруци. Стигла је цела Хариманова мисија, која по цео дан ради с Бивербруком и његовим колегама. Циљ је да се испитају сви расположиви извори како бисмо били у стању да с вама израдимо одређен програм месечних испорука на све могуће начине и тиме вам помогнемо да, колико год је то могуће, надокнадите губитке своје војне индустрије. Председник Рузвелт сматра да би тај план требало да досеже до краја јуна, али ћемо ми, наравно, ићи с вама до победе. Надам се да би конференција могла почети у Москви 25. овог мееца, али не би требало ништа објављивати док сви не буду на окупу. Правац и начин пута ће се дозначити касније.

2. Придајем велики значај отварању непрекидне комуникације од Персијског залива до Каспијског језера, не само пругом него и једним великим ауто-путем, за чију изградњу се надамо да привучемо америчку енергију и организацијску способност. Лорд Бивербрук ће бити у стању да изложи цео план снабдевања и транспорта; он је с Хариманом у најприснијим пријатељским односима.

3. Генералштабови су испитали сва евентуална попришта где бисмо могли остварити војну сарадњу с вама. Два бока, северни и јужни, свакако пружају најповољније могућности. Кад бисмо могли успешно предузети акције у Норвешкој, то би свакако снажно утицало на држање Шведске, али засад не располажемо ни снагама нити бродовима за тај пројект. С друге стране, на југу Турска представља велику премију; кад би се придобила Турска,

располагало би се још једном снажном армијом. Турска би желела да нам приђе, али се боји, не без разлога. Можда би на њих пресудно утицало обећање знатних британских снага и испорука техничког материјала, у којем Турци оскудевају. Ми ћемо испитати с вама сваки други вид корисне помоћи, пошто је једини циљ сакупити максималне онаге против заједничког непријатеља.

4. Потпуно се слажем с тим да први извор из којег руска флота треба да се обнови треба да буде на рачун Немачке. Понебеда ће нам без сумње дати контролу над важним немачким и италијанским ратним бродовима, и они ће, по нашем мишљењу, бити најпогоднији да се надокнаде губици руске флоте.

*

Двадесет и петог октобра одговорио оам амбасадору о фантастичном предлогу да се двадесет и пет до тридесет британских дивизија искрцају у Архангелску или Басри.

Председник владе — сер *Стафрду Крису (Москва)* 25. окт. 41.

Ви сте, наравно, били у праву кад сте рекли да је одашиљање »двадесет и пет до тридесет дивизија да се боре на руском фронту« физичка апсурдност. Требало је осам месеци да се формира десет дивизија у Француској, преко Канала, када је било обиље бродова, а мало подморница. С највећом тешкоћом смо успели да за последњих шест месеци пошаљемо 50. дивизију на Средњи исток. Сад путем изванредних мера шаљемо 18. дивизију. Све наше бродовље је потпуно заузето и свако издвајање ишло би само на рачун одржавања животни важних конвоја за Средњи исток или бродовља ангажованог на превозу испорука за Русију. Тек с муком су одржаване скучене могућности које нам преостају, да живимо и да израђујемо ратни материјал. Било какве трупе послате сад у Мурманск само би се замрзле у таму током зиме.

2. Положај на јужном боку је следећи: Руси имају пет дивизија у Персији, које смо ми вољни да одменимо. Свакако да те дивизије треба да бране своју сопствену земљу пре но да ми закрчимо једну од малог броја линија за снабдевање дотуром за своје снаге у правцу севера. Требало би најмање три месеца да се на Кавказ или северно од Каспијског језера пребаце две потпуно наоружане британске дивизије. Оне би тада представљале само кап воде у мору.

•

У међувремену су у Лондону били завршени разговори Бивербрук—Хариман, па је 22. септембра англо-америчка мисија за испоруке отпловила крстарицом Лондон из Скапа Флоа преко Арктичког мора за Архангелск, а одатле авионом за Москву. Од ње је много зависило. Дао сам лорду Бивер-

бруку опште инструкције, које су одобриле моје колеге из Ратног кабинета у Комитету за одбрану. Тај документ, који је од значаја, може се наћи међу прилозима. Поред тога, дао сам лорду Бивербруку следеће писмо да га уручи лично Стаљину:

Драги председниче Стаљине, 21. септ. 41.

Британска и америчка мисија су сад пошле на пут, и ово ће Вам писмо уручити лорд Бивербрук. Лорд Бивербрук ужива пуно поверење Кабинета и један је од мојих најстаријих и најприснијих пријатеља. Он је успоставио најтешње везе са г. Хариманом, који је значајна америчка личност, одана свим срцем победи заједничке ствари. Они ће Вам изложити све што смо били у стању да испослужемо у току многих брижних консултација између Велике Британије и Сједињених Држава.

Председник Рузвелт је решио да се наши предлози најпре односе на месечне испоруке које ћемо вам слати у току деветомесечног периода, од октобра 1941. до закључно јуна 1942. У праву сте да будете тачно обавештени шта вам можемо слати из месеца у месец како бисте на најбољи начин искористили своје залихе.

Амерички предлози се још не односе на време по истеку јуна 1942, али ја не сумњам да обе земље могу после тога испоручивати знатно веће количине, па можете бити уверени да ћемо учинити све што можемо како би се, колико год је то могуће, надокнадили тешки губици које је ваша ратна индустрија претрпела услед немачке инвазије. Нећу унапред да се изјашњавам о ономе што ће лорд Бивербрук имати да каже о том питању.

Ви ћете схватити да се испоруке до краја јуна 1942. врше скоро искључиво из британске производње или из продукције коју би Сједињене Државе дале нама у виду наших куповина или на основу Закона о зајму и најму. Сједињене Државе су биле решене да нам дају управо своје целокупне извозне вишкове, и није им лако да у том року ефективно отворе нове изворе снабдевања. Гајим наду да ће производња Сједињених Држава добити даљи снажан подстицај и да ће у 1943. години моћна индустрија Америке бити у пуном ратном замаху. Ми ћемо, са своје стране, не само давати битно повећан допринос из сопствене постојеће предвиђене производње, него ћемо се такође трудити да од свог народа издејствујемо још један даљи напор како бисмо одговорили нашим заједничким потребама. Међутим, Ви ћете разумети да су наша војска и материјал који је за њу планиран можда пет или шест пута мањи од ваше или немачке. Наша прва дужност и потреба је да држимо мора отвореним, а наша друга дужност је да задобијемо пресудну надмоћ у ваздуху. Њима у првом реду

ПОМОЋ РУСИЈИ

служе главни напори наших 44 милиона становника на Британским острвима. Ми се никад не можемо надати да ћемо имати војску или војну индустрију које би се могле поредити с војскама и индустријама великих континенталних војних сила. При свем том, учинићемо све што можемо да вам помогнемо.

Генерал Исмеј, који је мој лични представник у Комитету начелника генералштабова и који је потпуно упознат с целим подручјем наше војне политике, овлашћен је да с Вашим командантима проучи све планове за практичну сарадњу који би били предложени.

Ако будемо могли ослободити од непријатеља свој западни бок у Либији, располагаћемо знатним снагама, како ваздушним тако и копненим, за сарадњу на јужном боку руског фронта.

Изгледа ми да би најбржа и ефикасна помоћ дошла кад би се Турска могла приволети да се одупре немачком захтеву за пролаз трупа или, још боље, кад би ступила у рат на нашој страни. Сигуран сам да ћете томе придати одговарајућу важност.

Увек сам делио Ваше симпатије према кинеском народу у његовој борби за одбрану родне земље против јапанске агресије. Наравно, ми не желимо да и Јапан ступи на страну наших непријатеља, али је став Сједињених Држава, произишао из моје конференције с председником Рузвелтом, већ нагнао јапанску владу да заузме много трезвеније гледиште. Похитао сам да изјавим у име Владе Његовог величанства да ће, уколико Сједињене Државе буду увучене у рат с Јапаном, Велика Британија одмах стати на њихову страну. Сматрам да све наше три земље треба, колико год је то могуће, и даље да пружају помоћ Кини и да се у томе може ићи доста далеко а да се Јапан не изазове да објави рат.

Нема сумње да нашим народима предстоји дуг период борбе и патње, али ја гајим велику наду да ће Сједињене Државе ступити у рат као зараћена страна, а ако тако буде, не сумњам да треба само да истрајемо да бисмо победили.

Надам се да ће се велике народне масе Британске Империје, Совјетског Савеза, Сједињених Држава и Кине, које саме сачињавају две трећине свеколиког људског рода, у даљем току рата наћи раме уз раме против евојих прогонитеља, и убеђен сам да ће пут којим они иду водити у победу.

Са усрдним жељама за успех руских армија и пропаст нацистичке тираније, остајем

Верујте,

искрено Ваш

ВИНСТОН. ЧЕРЧИЛ

•

Наша мисија је стигла у Москву 28. септембра. Била је хладно примљена, а дискусије нису биле ни најмање прија-

тељске. Готово би се могло помислити да смо ми криви за невоље у којима су се Совјети сад обрели. Совјетски генерали и функционери нису давали никаква обавештења својим британским и америчким колегама. Нису их чак обавестили ни о основи на којој су процењене руске потребе у нашем драгоценом ратном материјалу. Мисији није приређен никакав званичан пријем готово све до последње вечери, када су њени чланови били позвани на вечеру у Кремљ. Не треба мислити да таква једна прилика не може помоћи људима заузетим најозбиљнијим питањима да остваре напредак у послу. Напротив, многе приватне размене мисли до којих тада долази стварају атмосферу у којој се може постићи споразум. Али је тада било мало тог расположења, а као да смо ми били ти који долазимо да тражимо услуге.

Нека буде дозвољено да један инцидент који је генерал Исмеј забележио у апокрифном и нешто живахном облику зачини ово излагање. Један водич Интуриста показивао је знаменитости Москве његовом куриру, једном морнару. »Ово је«, рекао је Рус, »Хотел Иди, раније Хотел Рибентроп. Ово је Черчилова улица, раније Хитлерова улица. Ово је Бивербрукова железничка станица, раније Герингова железничка станица. Хоћеш ли једну цигарету, друже?« Морнар одговори: »Хвала, друже, раније битанго!« Ова прича, мада шалова, ипак илуструје чудну атмосферу тих састанака.

•

Супротно свему томе, моји додир с Американцима постајали су све срдачнији.

Бивши Поморац — председнику Рузвелту

22. септ. 41

Ваш охрабрујући телеграм [г. Хариману] о тенковима стигао је када смо били веома покуњени због свега што треба послати Русији. Сви су охрабрени изгледима да ће се готово удвостручити раније бројке. Мисије су пошле с великим осећањем добре воље и пријатељства.

Најлепши поздрав.

Председник владе — г. Харију Хопкинсу

25. септ. 41.

Сад, кад су наше мисије на путу за Москву, можда би било корисно сагледати све што је било предмет дискусија у Лондону.

2. Понуде које и ви и ми подносимо Русији нужне су и вреде

труда. Међутим, не може се пренебрегнути чињеница да се њима врше велики захвати у оно што је вама потребно ради развијања ваших снага и нама ради појачања свог ратног напора. Ви знате где ће ципела највише да жуљи у идућих девет месеци.

И ви и ми морамо појачати своје напоре да бисмо попунили неизбежно настале празнине. Није вероватно да ћемо ми овде бити у стању да проширимо своје програме преко онога што је већ планирано. Усрдно се надам да ћете ви бити у стању да једним неодложним краткорочним напором уздигнете општи ниво ваших.

3. Јамачно сте чули да је постигнут добар напредак у разговорима о општим потребама за победу. Сачињен је заједнички меморандум у којем су дате процене евентуалних потреба колико их ми можемо предвидети, и њега ће генерал Ембик понети са собом натраг у Вашингтон. Даљи посао треба обавити у Вашингтону и треба још проценити шта је потребно да би се одржао руски отпор. Да ли би било могуће покушати да се у другој половини 1942. достигне производња која се сад предвиђа за прву половину 1943. године? Кад би такав покушај успео, тиме не само да би се поставиле основе за програм победе него би се и брже но иначе допринело томе да се задовоље и ваше и наше краткорочне потребе. То би такође омогућило да се Русима пружи већа помоћ у другој половини 1942. године.

Другог октобра сам сазнао од Председника о америчким плановима за будућу производњу тенкова и авиона. Од јула 1942. до јануара 1943. Сједињене Државе би додељивале Енглеској и Русији заједно 1.200 тенкова месечно, а у току даљих шест месеци 2.000 тенкова месечно. Америчкој мисији у Москви је наложено да обећа Русима 400 тенкова месечно почев од 1. јула, а већи број након тога, после дискусија с нашим представницима.

Сједињене Државе ће бити у стању да испуне ту повећану обавезу, пошто се производња тенкова удвостручује да би достигла цифру од преко 2.500 тенкова месечно.

Председник ме је такође обавестио да се прихватио да између 1. јула 1942. и 1. јула 1943. испоручи Русији 3.600 авиона прве линије, поред и поврх већ уговорених.

•

На крају је у Москви постигнут пријатељски споразум. Потписан је протокол у којем су назначене испоруке које Велика Британија и Сједињене Државе могу ставити на располагање Русији у периоду од октобра 1941. до јуна 1942. Тиме

су умногоме били поремећени наши војни планови, већ сапети мучном несташицом наоружања. Све се свалило на нас, јер не само што смо давали своју сопствену производњу, него смо се морали одрећи и најважнијег америчког војног материјала, који би Американци иначе нама послали. Ни Американци нити ми нисмо дали никакво обећање у погледу превоза тих испорука преко тешких и опасних океанских и арктичких путева. С обзиром на увредљива пребацивања која је Стаљин учинио кад смо предложили да конвоји не крећу док се лед не повуче, треба подсетити на то да смо ми гарантовали само да ће испоруке бити »стављене на располагање у британским и америчким производним центрима«. Преамбула протокола се завршавала речима: »Велика Британија и Сједињене Државе ће пружити помоћ при превозу тог материјала у Совјетски Савез и помоћи ће при испоруци.«

Лорд Бивербрук ми је телеграфисао 4. октобра:

Последица тога споразума састоји се у огромном јачању морала Москве. Одржавање тог морала зависиће од испорука. ...

Не сматрам да је војна ситуација овде безопасна за зимске месеце. Мислим да би је морал могао обезбедити.

Дали смо своје благо, а примили су га они који су се борили за своје животе.

Председник владе — лорду Бивербруку (у Москви) 3. окт. 41.

Најердачније честитке Вама и свима. Јединство и објављен успех од огромног су значаја. То сте могли постићи само Ви и нико други. Сад се вратите кући и уредите [један низ знакова се не може дешифровати] ствар. Овде је немогуће обуздати осећање оптимизма.

Председник владе — лорду Бивербруку (на мору) 6. окт. 41.

Нисмо губили ни часа да испунимо Ваша обећања. Послао сам следећи телеграм Стаљину:

Председник владе — премијеру Стаљину 6. окт. 41.

Обрадовала ме је вест лорда Бивербрука о успеху тројне конференције у Москви. *Bis dat qui cito dat*. Намеравамо да организујемо непрекидно кружење конвоја, који ће полазити сваких десет дана. Следећи ратни материјал је на путу и стиже у Архангелск 12. октобра:

20 тешких тенкова

193 ловца (из квоте пре октобра)

Следећи материјал ће поћи 12. и стићи 29. **октобра**:

- 140 тешких тенкова
- 100 »харикена«
- 200 оклопних транспортера са митраљезима »брен«
- 200 противтенковских пушака с муницијом
- 50 топова од две фунте с муницијом

Следећи материјал ће поћи 22. октобра:

- 200 ловаца
- 120 тешких тенкова

Горње показује да ће до 6. новембра стићи у Русију целокупна октобарска квота авиона и 280 тенкова. Октобарска квота оклопних транспортера типа »брен«, противтенковских пушака и противтенковских топова од две фунте стићи ће у октобру. Двадесет тенкова је одаслато преко Персије, а петнаест ће се одаслати из Канаде за Владивосток. Тако ће се укупно послати три стотине петнаест тенкова, што је за деветнаест мање од наше пуне квоте. Тај број ће се додати у новембру. Горњи програм не укључује испоруке из Сједињених Држава.

2. Организујући ово стално кружење конвоја рачунамо на Архангелск да прихвати главнину испорука. Претпостављам да је овај део посла у току. Добре жеље.

Мада је генерал Исмеј био потпуно опуномоћен и квалификован да дискутује о војној ситуацији у свим њеним варијантама и да је изложи совјетским вођима, Бивербрук и Хариман су одлучили да не компликују свој задатак питањима у којима се не може постићи сагласност. Стога се о томе аспекту није разговарало у Москви. Руси су незванично продужили да захтевају образовање другог фронта одмах, и изгледало је да су неприступачни сваком разлогу који је показивао да је то немогуће. Њихове муке их извињавају. Наш амбасадор је имао да издржи најжешћу ватру.

Била је већ касна јесен. Другог октобра је Централна група армија фон Бока обновила своје наступање према Москви, при чему су се њене две армије кретале право на главни град с југозапада, док је на сваком крилу по једна оклопна група вршила широк обухват. Орел је заузет 8. октобра, а недељу дана касније Калињин на друму Москва—Лењинград. При тако угроженим крилима и јаком притиску услед наступања Централне групе армија, маршал Тимошенко је повукао своје снаге на линију четрдесет миља западно од Москве, где се опет зауставио да се бори. У том тренутку је руски положај био крајње озбиљан. Совјетска влада, дипломатски кор и сва индустрија што се могла пребацили евакуисани су

из града у Кујбишев, преко пет стотина миља даље на истоку. Стаљин је 19. октобра прогласио опсадно стање у главном граду и издао дневну заповест: »Москва ће се бранити до крајњих граница.« Његова заповест је тачно извршена. Мада је Гудеријанова оклопна група напредовала из Орела чак до Туле, мада је Москва сад била опкољена са три стране и мада је било нешто бомбардовања из ваздуха, крај октобра је донео приметно учвршћење руског отпора и коначно заустављање немачког наступања.

*

Ја сам и даље пружао подршку нашем амбасадору у његовим искушењима и невољама на самотној, тежној дужности.

Председник владе — сер Стафрду Криксу (Кујбишев) 28. окт. 41.

Имам пуно призрења према Вама у Вашем тешком положају, као и према Русији у њеној агонији. Они свакако немају права да нам пребацују. Сами су навукли на себе своју судбину када су својим пактом с Рибентропом пустили Хитлера на Пољску и тако започели рат. Сами су себи онемогућили ефикасни други фронт кад су пустили да француока војска буде уништена. Да су се пре 22. јуна унапред саветовали с нама, могли су се постићи многи споразуми који би омогућили да им се раније пружи она велика помоћ у ратном материјалу коју им сад шаљемо. Међутим, док их Хитлер није напао, нисмо знали да ли ће се они борити и на којој ће страни бити. Остали смо сами читаву годину дана, док се, го> наредбама из Москве, сваки комунист у Енглеској трудио свим силама да омета наш ратни напор. Њима би било потпуно свеједно да смо у јулу или августу 1941. доживели инвазију и били уништени или да смо те године пропали од глади у бици за Атлантук. Да су ступили у акцију кад је нападнут Балкан, много би се могло постићи, али су потпуно препустили Хитлеру да одабере свој тренутак и своје непријатеље. Потпуно ме оставља хладним кад кас једна влада с таквом прошлешћу оптужује да тежимо за оевајањима у Африци или за стицањем предности у Персији на ње рачун или да желимо »да се боримо до последњег руског војника«. Ако гаје неповерење према нама, то је само због осећања кривице и гриже савести у њиховим сопственим срцима.

2. Ми смо поступали потпуно поштено. Потрудили смо се свим силама да им помогнемо мада смо тиме пореметили све своје планове за поновно наоружање и изложили се тешкој опасности кад наступи време пролећне инвазије. Учинићемо још све што је у нашој моћи и што је разумно, али би било лудо послати две или три

британске или британско-индијске дивизије у срце Русије да би биле опкољене и раскомадане као нека симболична жртва. Русија није никад оскудевала у људству и има сад милионе обучених војника којима је потребна модерна опрема. Ми шаљемо ту модерну опрему у и слаћемо је до крајњих могућности лука и комуникација.

3. Но и сами ми ћемо ускоро ступити у борбу на основу дуго припреманих планова, које би било лудо реметити. Понудили смо да рдменимо пет руских дивизија у северној Персији, што се може учинити помоћу индијских трупа, способних да одржавају унутрашњи ред али не и опремљених да се супротставе Немцима. Жао ми је што Молотов одбацује идеју да се пошаљу скромне снаге на Кавказ. Чинимо све да одржимо Турску у пријатељској неутралности и да је спречимо да дође у иокушење услед немачких обећања територијалних добитака на рачун Русије. Наравно, не очекујемо захвалност од људи који примају такве страшне ударце и тако се храбро боре, али ни нас не треба да узнемиравају њихова пребацивања. Свакако, није потребно да повређујете руске ране свим тим опорим истинама, али рачунам на Вас да се свим еилама потрудите да уверите Русе у лојалност, часност и храброст британске нације.

4. Мислим да сад нема никакве потребе да Ви и Макферлејн [шеф наше војне мисије у Русији] долазите овамо авионом. Једино бих могао поновити што сам овде рекао, а надам се да никад нећу бити позван да јавно раоправљам о томе. Убеђен сам да је Ваша дужност да останете с тим људима у њиховим искушењима; ни најмање »ије сигурно да они неће из њих изићи као победници. Хитлер може сад сваког дана наредити да се стане на истоку, и окренути своје снаге против нас.

Овде можемо засад напустити развој Хитлерове и Стаљинове драме. Сад је зима поставила свој штит испред руских армија.

•

Моја супруга је веома дубоко осећала да околност што нисмо у стању да пружимо Русији никакву војну помоћ обеспокојава и тишти нацију, док месеци протичу и немачке армије стреме преко степа. Рекао сам јој да други фронт не долази у обзир и да се једино што ћемо за дуго време моћи учинити састоји у томе да у великом обиму шаљемо испоруке свих врста. Г. Иди и ја смо је подстакли да испита могућности прибављања средстава добровољним прилозима за помоћ у санитетском материјалу. То су већ били почели британски Црвени крст и друштво »Св. Цон«, па је Заједнички одбор позвао моју жену да се стави на чело акције »Помоћ Русији«.

Она је крајем октобра под његовим покровитељством упутила свој први апел:

У нашој земљи нема човека чије срце није дубоко потресла драма која се сад дешава у Русији. Ми се дивимо снази руске одбране и умешноети којом се она води. У нама се јавило дубоко дивљење према храбрости, постојаности и патриотском пожртвовању руског народа. А можда смо више од свега потресени ужасом и сажаљењем због величине људске патње. ...

Ми смо од материјала већ послали Русији између осталог 53 комплета опреме за хитне операције, 30 уређаја за трансфузију крви, 70.000 хируршких игала разних врста и 1.000.000 таблета М. и В. 693. Тај препарат је чудесан нов антисептик који је извршио преокрет у лечењу многих болести проузрокованих клицама. Поред тога, послали смо пола тоне фенацетина и око седам тона хидрофилне вате. А то је, наравно, само почетак. ...

Објавили смо да је наш циљ 1.000.000 фунти стерлинга, и почетак је био добар. Већ је прикупљено 370.000 фунти стерлинга и то свега за дванаест дана. Прилажући прошле недеље још 3.000 фунти стерлинга Црвеном крсту, наши племенити и вољени Краљ и Краљица изразили су жељу да се из њиховог заједничког прилога додели 1.000 фунти стерлинга Фонду за помоћ Русији. Они су дали карактеристичан пример.

~ Много зависи од послодаваца, па бих желела да кажем следеће: где год су послодавци пружили могућност да почне сабирна акција, радници су радо приложили нешто од својих недељних зарада. И тако, од Краља и Краљице до најскромнијег надничара и наполичара, сви можемо узети учешћа у овој поруци добре воље и милосрђа. Између сеоске куће и палате, између оних који могу одвојити само пеније и једног великог далековидог добротиницеља као што је лорд Нафилд — који може послати чек на 50.000 фунти стерлинга — постоје милиони људи који би радо узели учешћа у том трибуту руском народу.

Одмах је дошао великодушан одзив. Она се у току следеће четири године с одушевљењем и савесношћу посветила том задатку. Укупно је прилозима како богатих тако и сиромашних било прикупљено близу осам милиона фунти стерлинга. Многи богаташи су дали штедре прилоге, али је главни део новца притицао од недељних прилога народних маса. Тако су преко моћних организација, Црвеног крста и друштва »Св. Цон«, и упркос тешким губицима код арктичких конвоја, медицински и хируршки материјал, сваковрсна помоћ и специјални уређаји непрекидно налазили свој пут преко леденог и смртоносног океана ка храбрим руоцима армијама и народу.

ГЛАВА XXVI

ПЕРСИЈА И СРЕДЊИ ИСТОК

Лето и јесен 1941

Англо-совјетски захтеви од Персије — Потреба заједничке акције — Одлучан став генерала Вејвела — Меморандум г. Идна од 22. јула — Моја опрезност и информисање — Извештај Комитета лорда председника — Одлука о акцији с Русијом — Супротне снаге — Борбе почињу — Шах се покорава — Услови наметнути персијској влади — Шахова абдикација и ступање његовог младог сина на престо — Англо-совјетски споразуми — Изградња новог пута за снабдевање Русије — Конвоји за Малту — Немачко гледиште о борби на Средоземљу — Потреба за површинским снагама на Малти — Рођење Ескадре »К« — План за покретну резерву — Апелујем на Председника — Његов брзи одговор — Амерички транспортни бродови за две британске дивизије — Његова помоћ на Атлантику — Јачање Нилске армије — Бриге начелника генералштабова — Мој меморандум од 18. септембра — Приоритет за битку у Пустини — Мој телеграм генералу Смитсу од 20. септембра — Мој меморандум о тактици борбе — Враћање улоге артиљерији — Топови против тенкова — Заштита »флаковима« за копнене трупе — Односи између команданата копнене војске и ваздухопловства у Бици.

ПОТРЕБА да се совјетској влади упућује сваковрсни ратни и други материјал и крајње тешкоће скопчане с арктичким путем учиниле су, заједно с будућим стратегијским могућностима, веома пожељним отварање што бољих веза с Русијом преко Персије. Персијска нафтоносна поља су представљала прворазредан чинилац у рату. У Техерану се била сместила једна активна и многољудна немачка мисија, и немачки углед је високо стајао. Угушивање побуне у Ираку и англо-

ПЕРЛ ХАРБОР!

Недеља, 7. децембар, у Чекерсу — Моји гости из Америке — Радио-вести у девет часова — Напад Јапана на Сједињене Државе — Позивам телефоном Председника — Моја порука г. Де Валери — Моја радост — Извесност победе — Одлучујем да идем у Вашингтон — Писмо Краљу — Председникова страховања због повратка — Британска објава рата Јапану — Моје писмо јапанском амбасадору — Парламент једногласно одобрава објаву рата — Наименовање г. Даф Купера — Величина америчке катастрофе — Ударац на Филипинима — Хитлерово изненађење — Дискутујемо о употреби бродова »Принс оф Велс« и »Рипалс« — Смели план адмирала Филипса — Недостатак ваздушне подршке — Адмирал се повлачи — Поново покушава — Смртоносан јапански напад — »Потонуше сви под таласом« — Јутро доноси ужасну вест — Моје припреме за одлазак — Моја изјава у Доњем дому, 12. децембра — Г. Иди полази на своју мисију у Москву — Саопштавам му неке новости.

БИЛАЈЕ недеља увече, 7. децембра 1941. године. Вајнант и Аверел Хариман били су сами са мном за столом у Чекерсу. Отворио сам свој мали радио-апарат убрзо пошто су отпочеле вести у девет часова. Било је неколико вести о борбама на руском фронту и на британском фронту у Либији, а на крају тога изговорено је неколико реченица о неком нападу Јапанаца на америчке бродове на Хавајима и такође о јапанским нападима на британске бродове око Холандске Источне Индије. Затим је саопштено да ће после вести г. Тај и Тај дати један коментар, а после тога ће почети програм »Труста мозгова« или нешто слично. Ја лично нисам био стекао никакав одређен утисак, али је Аверел рекао да је било нешто о јапанском нападу на Американце, па смо, иако смо били уморни и желели да се одморимо, сви остали на ногама. Мало касније је батлер Сојерс, који је чуо шта се догодило,

ушао у собу и рекао: »Сасвим је тачно. Сами смо чули на-пољу. Јапанци су напали Американце.« Настала је тишина. Ја сам 11. новембра на ручку у Меншен-хаузу рекао да ће, ако Јапан нападне Сједињене Државе, британска објава рата уследити у »року од једног сата«. Устао сам од стола и прешао преко хола у кабинет, где се увек радило. Затражио сам телефонску везу са Председником. Амбасадор је пошао за мном, па је, мислећи да се налазим пред неким неопозивим кораком, рекао: » Не сматрате ли да је боље да прво добијете потврду?«

Кроз два или три минута јавио се г. Рузвелт. »Г. Председниче, шта је то с Јапаном?« »Потпуно је тачно«, одговорио је. »Напали су нас у Перл Харбору. Сад сви делимо исту судбину.« Предао сам везу Вајнанту, па су мало разговарали, при чему је амбасадор испрва говорио »Добро«, »Добро«, а затим, очигледно озбиљније, »Ах!« Поново сам преузео везу и рекао: »То свакако упрошћава ствари. Нека вам Бог помогне«, или нешто у том смислу. Затим смо се вратили у хол и покушали да своје мисли прилагодимо пресудном светском догађају који се одиграо и који је по својој природи био толико запрепашћујући да су чак и они близу центра губили дах. Моја два америчка пријатеља поднела су тај потрес са задивљујућом прибраношћу. Нисмо имали појма да су америчкој морнарици нанесени било какви озбиљни губици. Нису кукали ни јадиковали што се шихова земља налази у рату. Нису трошили речи на пребацивања нити туговање. У ствари, готово би се могло помислити да су се ослободили неке дуге море.

•

Парламент је имао да се састане тек у уторак, па су чланови били растурени по читавом Острву, а уз то су постојале и комуникационе тешкоће. Дао сам налог Кабинету да позове телефоном председника Доњег дома, дисциплинске функционере странака и остале заинтересоване личности са циљем да се за следећи дан сазову оба дома. Телефоном сам дао налог Министарству спољних послова да без и тренутка одлагања припреми објаву рата Јапану — за коју су биле потребне неке формалности — на време за седницу Парламента, и да се по-стара да сви чланови Ратног кабинета буду позвани и обавештени, као и начелници генералштабова и министри видова оружане силе, који су, како сам оправдано претпостављао, већ били примили вест.

Кад је то било учињено, моје мисли је одмах привукло оно што ми је увек лежало на срцу. Упутио сам г. Де Валери следећу поруку:

8. дец. 41.

Сад Вам се пружа прилика. Сад или никад! Поново једна нација! Састаћу се с Вама где год желите.

Такође сам помислио на Кину која се бори, па сам телеграфисао Чанг Кај Шеку:

8. дец. 41.

Јапан је напао Британску Империју и Сједињене Државе. Увек смо били пријатељи: сад се налазимо пред заједничким непријатељем.

Послали смо и следеће:

Председник владе — г. Харију Хопкинсу

8. дец. 41.

Много мислимо на Вас у овом историјском тренутку. —
ВИНСТОН, АВЕРЕЛ.

•

Ниједан Американац ми неће замерити ако кажем да ми је причинило највећу радост што су се Сједињене Државе нашле на нашој страни. Нисам могао предсказати ток догађаја. Не тврдим да сам тачно одмерио ратничку моћ Јапана, али сам тада у самом том тренутку знао да су Сједињене Државе у рату, до гуше и на живот и смрт. Дакле, ипак смо гобедили! Да, после Денкерка; после пада Француске; после ужасне епизоде код Орана; после опасности од инвазије, кад смо, сем ваздухопловства и морнарице, били готово ненаоружан народ; после борбе на живот и смрт у подморничком рату — прве битке за Атлантик, за длаку добивене; после седамнаест месеци у којима смо се сами борили и после деветнаест месеци у којима сам носио одговорност под најтежим околностима. Добили смо рат. Живеће Енглеска; живеће Британија; живеће Комонвелт нација и Империја. Колико ће рат трајати или на који начин ће се завршити — нико није могао рећи, нити ме се у том тренутку тицало. Поново ћемо у нашој дугој историји на овом Острву изаћи сигурни и победоносни, ма како озлеђени и осакађени. Нећемо бити збрисани. Нашој историји неће доћи крај. Можда чак ни као појединци нећемо морати да умремо. Хитлерова судбина је запечаћена. Мусолинијева судбина је запечаћена. Што се тиче Јапанаца, они ће бити смрвљени у прах и пепео. Све остало је само правил-

на примена надмоћне снаге. Британска Империја, Совјетски Савез и сад Сједињене Државе, међусобно повезани сваки делићем свог живота и своје снаге, били су, колико сам ја могао сагледати, двапут или чак трипут јачи од својих противника. Нема сумње да ће дуго трајати. Очекивао сам ужасне губитке на истоку; али ће све то бити само једна пролазна фаза. Уједињени, можемо савладати било ког другог на свету. Предстоје нам многе катастрофе, неизмерна цена и невоље, али у исход више није било никакве сумње.

Неразумни људи, а њих има много, и не само у непријатељским земљама, могу омаловажавати снагу Сједињених Држава. Неки су говорили да су оне неотпорне, други да никад неће бити јединствене. Да ће нешто петљати издалека. Да се никад неће ухватити укоштац. Да уопште не могу поднети крварење. Да ће њихова демократија и систем периодичних избора паралисати њихов ратни напор. Да ће за пријатеља и непријатеља бити само један магловити обрис на хоризонту. Да ћемо сад видети слабост тог многољудног али далеког, богатог и причљивог народа. Али сам ја проучавао амерички грађански рат, у којем се борба водила до последњег безнадежног педља земље. Америчка крв је текла у мојим венама. Сетио сам се шта ми је пре више од тридесет година рекао Едвард Греј — да су Сједињене Државе као неки »циновски парни котло. Кад се једном испод њега потпали ватра, нема граница енергији коју може произвести«. Засићен и пресићен узбуђењима и осећањима, легао сам у постелеу и спавао сном спасенога и благодарнога.

•

Чим сам се пробудио, одлучио сам да одмах одем преко да се састанем са Рузвелтом. Изнео сам ту ствар Кабинету кад смо се састали у подне. Пошто сам добио његово одобрење, написао сам писмо Краљу.

8. децембар 1941.

Сер,

Дошао сам до убеђења да ми је дужност да без одлагања посетим Вашингтон, под условом да је таква посета пријатна председнику Рузвелту, у шта готово и не сумњам. Читав план англо-америчке одбране и напада мора се уговорити у светлости стварности. Такође се морамо постарати да наш део ратног материјала и друге помоћи коју добијамо од Сједињених Држава не буде окрњен више него што је, бојим се, неизбежно. Чињеница да ће г. Идн бити у Москви док ја будем у Вашингтону

олакшаће решавање крупних проблема између три велика савезника.

Ове разлоге су данас једногласно прихватиле моје колеге у Кабинету, и стога молим да ми Ваше величанство дозволи да отпутујем из земље. Намеравао бих да ускоро кренем ратним бродом и да будем одсутан укупно око три недеље. Повешћу са собом онакво особље какво сам водио приликом атланског састанка.

За време мог одсуства замењиваће ме лорд чувар печата у сарадњи са лордом председником Савета, министром финансија и другим члановима Ратног кабинета. Предложио бих да у том периоду министри три вида оружане силе привремено заседају у Ратном кабинету. Док будем одсутан, Министарство спољних послова ће подносити извештаје лорду председнику, а Комитет за одбрану лорду чувару печата. Ја ћу, наравно, преко радија бити у сталном додиру са свачим што се догађа и могу доносити одлуке кад год то буде потребно. Желео бих да поведем са сооом првог поморског лорда и начелника Генералштаба ваздухопловства, пошто је неопходно да се сви наши аранжмани с Американцима ускладе на високом нивоу.

Надам се да ћу добити одобрење Вашег величанства за овај план. Наравно, ове своје намере држим у тајности.

У смерној дужности,

остајем најоданији верни слуга

и поданик Вашег величанства,

ВИНСТОН С. ЧЕРЧИЛ

Р.8. — Очекујем да ће и Немачка и Италија објавити рат Сједињеним Државама, пошто су се на то обавезале уговором. Предлог о својој посети поднећу Председнику кад та ситуација постане јаснија.

Краљ је дао одобрење.

•

Бивши Поморац — председнику Рузвелту

9. дец. 41.

Захвалан сам Вам на Вашем телеграму од 8. децембра. Сад пошто смо, као што кажете, »у истој ситуацији«, не би ли било целисходно да одржимо још једну конференцију? Могли бисмо размотрити целокупан ратни план у светлости стварности и нових чињеница, као и проблеме производње и дистрибуције. Сматрам да сва та питања, од којих ме нека забрињавају, могу бити најбоље решена на нивоу највиших представника извршне власти. Такође ће ми причинити веома велико задовољство да се поново састанем са Вама, а што пре то боље.

2. Могао бих, ако је то пожељно, кренути одавде кроз дан-два, и доћи ратним бродом до Балтимора или Анаполиса. Путо-

вање би трајало око осам дана, а ја бих удесио да останем недељу дана, тако да можемо решити све што је значајно. Повео бих собом Паунда, Портала, Дила и Бивербрука са потребним особљем.

3. Молим Вас да ме што скорије обавестите шта мислите о томе.

Председник је изразио страховање да ће повратак бити опасан. Умирио сам га у том погледу.

Бивши Поморац — председнику Рузвелту

10. дец. 41.

Не сматрамо да постоји било каква озбиљна опасност у погледу повратка. Међутим, било би веома опасно ако на највишем нивоу не бисмо водили исцрпну дискусију о крајњој озбиљности поморске ситуације, а с тим у вези и о свим питањима производње и дистрибуције. Потпуно сам спреман да се састанем с Вама на Бермудима или да са Бермуда дођем авионом у Вашингтон. Сматрам да би било катастрофално чекати још месец дана пре него што одредимо заједничку акцију пред новом неповољном ситуацијом, нарочито на Пацифику. Надао сам се да ћу кренути сутра увече, али ћу одложити полазак док ми не означите место састанка. Никад нисам био толико сигуран у коначну победу, али то се може постићи само усклађеном акцијом. Најлепши поздрав.

Идућег дана сам поново добио вести од Председника. Рекао је да је одушевљен да дођем и одседнем у Белој кући. Сматра да он сам не може отпутовати из земље. Спроводи се мобилизација, а поморска ситуација на Пацифику је неизвесна. Уверен је да можемо отклонити све тешкоће у вези са производњом и снабдевањем. Поново је указао на мој лични ризик приликом путовања, сматрајући да о томе треба брижљиво размислити.

•

Ратни кабинет је дао овлашћење да се Јапану одмах упути објава рата, за коју су биле извршене све формалности. Пошто је Иди већ био кренуо на пут у Москву, па сам ја обављао дужност министра спољних послова, упутио сам следеће писмо Јапанском амбасадору:

Министарство спољних послова, 8. децембра

Сер,

Влада Његовог величанства у Уједињеном Краљевству је увече 7. децембра сазнала да су јапанске снаге, без претходног упозорења било у облику објаве рата или ултиматума са условном

објавом рата, покушале да се искрцају на обали Малаје и бомбардовале Сингапур и Хонгконг.

С обзиром на те самовољне поступке неизазване агресије, извршене у флагрантном кршењу међународног права, а нарочито Члана 1. Треће хашке конвенције о отварању непријатељстава, чији су потписници и Јапан и Уједињено Краљевство, амбасадор Његовог величанства у Токију добио је инструкције да у име Владе Његовог величанства у Уједињеном Краљевству обавести Царску јапанску владу да између наше две земље постоји ратно стање.

Имам част да будем, уз дубоко поштовање,

*Сер,
Ваш покорни слуга,
винстон с. ЧЕРЧИЛ*

Неким се није свиђао тај деремонијални стил. Али најзад, ако морате некога убити, ништа вас не кошта да будете учтиви.

•

Парламент се састао у три по подне и Дом је, и поред краткоће рока за обавештавање, био пун. По британском Уставу, Круна објављује рат по савету министара, а Парламент се ставља пред свршену чињеницу. Стога смо били у могућности да учинимо и више него што смо обећали Сједињеним Државама — објавили смо рат Јапану пре него што је Конгрес могао да предузме акцију. Краљевска холандска влада је такође објавила рат. У свом говору сам рекао:

Од највећег је значаја да се ни у којем случају не потцени озбиљност нових опасности с којима смо суочени, ни овде нити у Сједињеним Државама. Непријатељ је напао са смелашћу која можда проистиче из лакоислености, али која такође може проистацати из поуздања у сопствену снагу. Искушења којима је изложен свет са енглеским говорним језиком и наши херојски руски савезници свакако ће бити тешка, нарочито на почетку, и вероватно ће бити дуга, али кад погледамо око себе суморну панораму света, немамо никаквих разлога да сумњамо у праведност наше ствари, нити у то да ће наша снага и воља бити довољне да их издржимо.

На нашој су страни најмање четири петине становништва Земаљске кугле. Ми смо одговорни за њихову безбедност и за њихову будућност. У прошлости смо имали светлост која је светлוצала, сад имамо светлост која пламти, а убудуће ћемо имати светлост која обасјава сву земљу и сва мора.

Оба дома су једногласно одобрила одлуку.

Под тим стицајем околности сам сматрао потребним да г. Даф Купер, који се био вратио у Сингапур, одмах буде наименован за министра резидента за питања Далеког истока.

Председник владе — г. Даф Куперу

9. дец. 41.

Наименовани сте за владиног министра резидента у Сингапур у питања Далеког истока. Бићете одговорни Ратном кабинету, којем ћете непосредно подносити извештаје преко његовог секретара. Овлашћени сте да образujete ратни савет, подносећи прво извештај о његовом саставу и географском подручју за које ће бити надлежан. Оно ће се вероватно поклапати са географским подручјем главнокомандујућег за Далеки исток. Ваш главни задатак је да доприносите успешном вођењу операција на Далеком истоку тиме што ћете а) колико год је то могуће ослободити главнокомандујуће оних споредних одговорности којима су досад били оптерећени, и б) одређивати им главне политичке смернице.

2. Ваше функције ће такође обухватати решавање хитних питања на лицу места кад време не дозвољава да тражите инструкције одавде. Организоваћете локални центар за брзо решавање мање важних текућих питања која би се иначе достављала појединим министарствима у земљи. Сва питања за која су Вам потребна нарочита упутства доставите овамо, уколико за то има довољно времена. У сваком случају ћете о свему обавештавати Владу Његовог Величанства.

3. Кад је капетан Оливер Литлтон био наименован за министра резидента у Каиру, било је постављено правило да то неће утицати на садашња задужења представника Његовог величанства на Средњем истоку, нити на њихове службене односе са њиховим министарствима у земљи. Исто правило важи и за Далеки исток. Успешно функционисање тог апарата у великој мери ће зависити од тога како ћете њиме управљати у овим првим критичним данима.

4. С обзиром на Ваше познавање разних јавних служби и процедуре рада владе, биће Вам могућно да вршите снажан, непосредно делотворан утицај на збивања на Далеком истоку. Обавестите ме одмах телеграфски о својим конкретним предлозима и о форми у којој желите да Ваш положај и његов делокруг буду дефинисани и објављени. Много среће и најлепши поздрав. Морамо ту ствар свуда изборити до краја.

Даф Купер се енергично и с јасним концепцијама латио тих нових дужности, али, услед аранжмана које смо у Вашингтону постигли са Сједињеним Државама о наименовању

уместо италијанских разарача и подморница одговарајући број америчких или британских разарача и подморница преда на коришћење Совјетском Савезу. Поврх тога, питање испоруке разарача и подморница не може се одгодити, већ се мора решити непосредно и истовремено са уручивањем бојног брода и крстарице, као што смо се јасно споразумели у Техерану.

На крају се ствар средила онако како сам се и надао, мада је са нашим совјетским савезником о томе вођена обилата преписка, не увек пријатне садржине. *Ројал Соверин* и америчка крстарица уручени су као што је предложено. Предаја разарача је неизбежно морала бити одгођена док се није извела операција »Оверлорд«. Адмиралитет је засладио ову пилулу тиме што је Русији био позајмио четири британске модерне подморнице. Као што је добро познато, Совјети су после рата поштено вратили ове пловне објекте и постигнута је нагодба по којој је на начин прихватљив за све заинтересоване стране извршен трансфер италијанских бродова.

•

Упркос жељи да се још две недеље одмарам у овом рајском прибежишту и притиску који су други вршили да тако поступим, одлучио сам да се вратим у Лондон пре него што се изведе десант код Анција. И тако смо се 14. јануара, по лепом времену, авионом сви пребацили до Гибралтара где ме је чекао *Кинг Џорџ V*. Стигао сам на место опредељења у ране поподневне часове и поново се нашао у Конвенту.* Генерал Вилсон, који је био преузео дужност врховног команданта над Средоземним морем и адмирал Џон Канингем, врховни поморски командант, раније су били стигли авионом из Алжира и тако смо пуни наде заподели озбиљан разговор о овој важној операцији за коју смо се сви залагали. На дан 15. јануара придружио сам се својим сапутницима који су се већ били укрцали на *Кинг Џорџ V*. Наш брод је напустио Алжирски залив и запловио пучином Атлантика, да затим пристане у Плимауту. Након угодног путовања дочекали су нас Ратни кабинет и начелници генералштабова који су одиста изгледали срећни што ме поново виде. Више од два месеца био сам одсутан из Енглеске, а они су за то време били претурили много брига преко главе колико због моје болести, толико и због мојих обавеза. Био је то повратак у домовину у правом смислу, тако да сам осетио дубоку захвалност према свим својим поузданим пријатељима и верним сарадницима.

МАРШАЛ ТИТО И ЈУГОСЛАВИЈА

Михаиловић и Тито — Значај борбе на Балкану — Мисије које су извршили Дикин и Маклин — Пораст партизанских снага после капитулације Италије — Мој телеграм Рузвелту од 23. октобра 1943. године — Оштри сукоби између Михаиловића и Тита — Три нова фактора у нашој политици — Рандолф се придружује Маклину — Краљ Петар у тешком положају — Писмо које сам упутио Титу 8. јануара 1944. године — Његов одговор — Даља преписка — Повлачимо своје официре за везу из Михаиловићевог штаба — Експозе који сам поднео Парламенту 22. фебруара 1944. године — Краљ Петар слеђује Пурићеву владу.

САДА се читалац мора осврнути уназад и упознати са грубом и суморном причом коју је претекло излагање о главним догађајима. Од Хитлерове инвазије и освајања Југославије у априлу 1941. године ова земља је била попрште стравичних збивања. Одважни краљ-дечак нашао је уточиште у Енглеској са оним истим министрима принца Павла и неким члановима владе који нису хтели да се покоре пред немачком најездом. Дивља герила којом су се Срби вековима опирали против Турака отпочела је по планинама. Генерал Михаиловић је био њен први и најистакнутији борац око кога се окупила преживела југословенска елита. У матици

Она чини саставни део »бескрајне људске патње«. Михаиловић је као герилски вођа морао да плати због тога што су многи његови следбеници били веома виђени људи са сродницима и пријатељима у Србији, поседници са не малим познанствима на другим странама. Немци су применили политику убиства и уцене. Они су за герилоке активности вршили одмазду стрељањем група од по четири до пет стотина одабраних људи у Београду. Под тим притикзном Михаиловић се постепено ставио у такав положај који су неки од његових

команданата искористили да се споразумеју са немачким и италијанским трупима да их ове оставе на миру у извесним планинским областима, а да они заузврат једва нешто или ништа не предузимају против непријатеља. Они који су се победоносно одупрли таквом искушењу могу служити на част Михаиловићевом имену, а историја која прави тананије разлике не треба да га избрише из списка српских родољуба.¹ До јесени 1941. српски отпор против немачког терора свео се на обичну сенку. Националну борбу једино је могла надахнути урођена срчаност обичног народа, а она зацело није понестала.

Дивљи и бесни рат за опстанак против Немаца распламсао се међу партизанима. Између њих је иступио Тито, најистакнутији и ускоро најглавнији. Тито је, како себе назива, комуниста кога су обучили Совјети и који је, све док Хитлер није после напада на Југославију извршио инвазију Русије, подстицао политичке штрајкове дуж далматинске обале у складу са општом политиком Коминтерне. Али када је једном у својој души и у својој глави објединио комунистичку доктрину са пламеним осећањима према својој родној земљи која се налазила у најтежим мукама, постао је вођа чије су присталице имале мало шта да изгубе до своје животе и који су били спремни да умиру, а ако ће умрети и да убијају. Овим се пред Немце поставио проблем који се није могао решити масовним стрељањима угледних или имућних личности. Успротивили су им се очајници које је требало ловити до самих њихових јазбина. Партизани су под Титом отимали оружје из немачких руку. Њихов број је нагло растао. Нису их застрашивале никакве, ма како крваве биле, одмазде вршене над таоцима или по селима. Њихова лозинка била је смрт или слобода. Они су убрзо почели да наносе тешке ударце Немцима и постали господари пространих области.

Исто тако је било неизбежно да партизански покрет заповене жестоке сукобе са оним својим сународницима који су пружали отпор са пола срца или се за личну безбедност цењкали са заједничким непријатељем. Партизани су свесно кршили сваки споразум који би четници — како су се звали следбеници генерала Михаиловића — склопили са непријатељем. Немци су због тога стрељали четничке таоце, а да се освете четници су Немцима достављали обавештења о парти-

¹ Овакво писање показује да аутор ни до времена писања ових мемоара није, због својих класних схватања, прихватио нашу народно-ослободилачку борбу. — Ред.

занима. Све се то одиграло спорадично у овим дивљим планинским пределима. Била је то трагедија у трагедији.

Колико год су ми остале обавезе дозвољавале, пратио сам ове догађаје. Изузев неколико мршавих пошиљки које смо бацали из авиона нисмо били у стању да лужимо помоћ. Наш Штаб за Средњи исток био је одговоран за све операције на том подручју и тако је организовао извесно тело агената и официра за везу са Михаиловићевим следбеницима. Када смо се у лето 1943. године пробали до Сицилије и Италије, Балкан, а нарочито Југославија, никако ми нису силазши с ума. До тог тренутка смо слали своје мисије искључиво оним бандарма на чијем се челу налазио Михаиловић, који је представљао званичан покрет отпора против Немаца и југословенску владу у Каиру. У мају 1943. године заузели смо нов став. Донета је одлука да се упуте мале групе британских официра и подофицира да успоставе везу са југословенским партизанима, упркос чињеници што се водила свирепа борба између њих и четника и што је Тито као комуниста водио рат не само против немачких освајача већ и против српске монархије и Михаиловића. Крајем истог месеца капетан Дикин, наставник на Оксфордском универзитету и човек који ми је пре рата пет година помагао у мом књижевном раду, спуштен је из падобрана са задатком да организује једну мисију код Тита. Затим су уследиле и друге британске мисије, тако да је до јуна прикупљено обиље података. Начелници генералштабова су 6. јуна поднели овакав извештај: »Судећи по расположивим подацима Ратном кабинету је јасно да су четници у Херцеговини и Црној Гори довели своје односе са Осовином до безнадежног компромиса. За време недавних борби у Црној Гори може се рећи да су добро организовани партизани пре него четници привукли снаге сила Осовине.«

Крајем тог месеца усредредио сам своју пажњу на питање проналажења начина за добијање најбољих резултата од локалног отпора силама Осовине у Југославији. Пошто сам замолио да ми се поднесу потпуни подаци, председавао сам конференцији начелника генералштабова у Даунинг стриту на дан 23. јуна. Током дискусије истакао сам веома велики значај чињенице да се пружи највећа могућа подршка југословенском антиосовинском покрету који је држао око триде-

сет три дивизије сила Осовине у тој области. Ово питање било је толико важно да сам издао наређење да се одвоји изванредно мали број авиона којима би се повећала наша помоћ, макар и на рачун бомбардовања Немачке и подморничког рата.

На дан 7. јула, уочи нашег искрцавања на Сицилији, скренуо сам Александеру пажњу на ове могућности.

Председник владе — генералу Александеру 7. јул 43.

Претпостављам да сте читали о недавним тешким борбама у Југославији, као и о распрострањеној саботажи и герилској активности у Грчкој. Требало би и Албанију претворити у плодно тле. Све ове активности развиле су се без икакве помоћи од стране Британије, изузев неколико пошиљака бачених из авиона. Када бисмо се домогли уласка у Јадранско море у намери да упутимо чак и неколико бродова у далматинске и грчке луке, можда би се читав западни Балкан разбуктао, што би донело резултате далекосежног значаја. Али све је то као у причи о ражњу, док се зец још увек налази у шуми.

Две недеље касније у следећем важном телеграму радио сам своју мисао о суштинокој вези између војишта у Италији и на Балкану:

Председник владе — генералу Александеру 22. јул 43.

Са начелницима генералштабова крећем за Канаду пре 15. августа на састанак са Председником. Тако ћемо се сви наћи на окупу у време када ће врло вероватно Сицилија бити очишћена ...

По једном официру шаљем Вам потпун извештај који сам наредио да се састави о изванредном отпору који пружају такозвани партизани, Титови следбеници у Босни, и о крупним Михаиловићевим потезима које он хладнокрвно спроводи у Србизи. Поред овог постоје и герилски отпори у Албанији, а одскора и у Грчкој. Не само да су Немци као појачање послали нове дивизије на Балканско полуострво већ непрестано усавршавају квалитет и мобилност ових дивизија, бодрећи Италијане који су се затекли на лицу места. Непријатељ се не може одрећи ових снага и ако Италија капитулира Немци неће моћи сами да носе терет. На терену Балкана налазе се велике могућности.

Никакав други циљ не сме довести у питање заузимање Рима, јер ће оно само по себи у једној каснијој фази пружити све оне предности којима смо се надали од ослобођења Балкана... Пад Италије, деловање тог догађаја на остале немачке сателите и осамљивање Немачке као крајња последица свега, вероватно ће донети одлучујуће резултате у Европи, а поготово ако се има у виду огромна снага коју су показале руске армије.

Овом поруком сам хтео да Вас у целисти улознам са својим ставом, који се, верујем, у потпуности подудара са гледиштем начелника генералштабова.

Пре него што сам кренуо за Квибек одлучио сам да припремим пут за даљу акцију на Балкану, односно да поставим једног старијег официра на чело једне веће мисије упућене партизанима на Јице места уз опуномоћење да ми даду непосредне препоруке у погледу нашег будућег става према њима.

Председник владе — министру спољних послова 28. јул 43.

Г. Фицрој Маклин, члан Парламента, је човек храбар по природи који ужива статус посланика и има искуства у раду Министарства спољних послова. Он треба да отпутује у Југославију и отпочне сарадњу са Титом. Намера је да се упути и један бригадни генерал који би касније преузео команду. Моје је мишљење да треба гласати за Маклина, поставити га за шефа свеједно какве мисије која се тренутно има у виду и ставити му на располагање једног доброг генералштабног официра. Нама је међу овим неустрашивим и прогањаним герилцима потребан представник који би био нека врста одважног амбасадора-вође.

Ова мисија, која је падобранима спуштена у Југославију септембра 1943. године, наишла је на из корена измењену ситуацију. Вест о капитулацији Италије доспела је у Југославију тек са званичним обавештењима преко радија. Али упркос томе што га ми нисмо ни на који начин опоменули, Тито је реаговао брзо и убрао плодове. За само неколико недеља партизанске снаге су разоружале шест италијанских дивизија, док су им се друге две придружиле у борби против Немаца. Захваљујући италијанској ратној опреми Југословени су сада били у стању да наоружају још 80.000 људи и да за тренутак запоседну највећи део јадранске обале. Тако су створени повољни услови за учвршћење нашег општег положаја на Јадрану у односу на Италијански фронт. Иако је Југословенска партизанска армија, чији је укупан број после ових догађаја износио 200.000 војника, првенствено водила герилске борбе, упустила се сада у широку акцију против Немаца који су са све већом жестином настављали са крвавим репресалијама.

Једна од последица оваквог проширења активности у Југославији била је поштравање сукоба између Тита и Ми-

хаиловића. Титова војна снага, која је непрестано расла, постављала је у све жучнијем облику питање судбине југословенске монархије и владе у изгнанству. Све до краја рата небројено пута се улагани искрени напори, како у Лондону тако и у Југославији, да се постигне компромис између ове две стране. Надао сам се да ће Руси корисно интервенисати у овом случају. Када је г. Иди отпутовао у Москву октобра 1943. године, питање Југославије стављено је на дневни ред конференције. На састанку 23. октобра он је дао отворену и недвосмислену изјаву о нашем ставу у нади да ће обезбедити заједничку политику савезника према Југославији, али Руси нису изразили ни најмању жељу било да размене обавештења, или да расправљају о извесном плану дејства.

Чак сам и после многих недеља видео слабе изгледе да ће се постићи било каква нагодба између непријатељских фракција у Југославији.

Бивши Поморац — председнику *Рузвелту* 23. окт. 43.

Упркос жалосним сукобима између Титових и Михаиловићевих следбеника у Југославији и изгредима који су избили између две групе грчких герила, непријатељ се налази у мучној ситуацији на Балканском полуострву. ... Ми, Британци, имамо око осамдесет различитих мисија које под контролом генерала Вилсона одржавају везу са партизанима и патриотским одредима растуриеним широм ових огромних планинских области величине 900 са 300 миља. Неки наши официри по чину бригадни генерали врло су способни и у највећем броју случајева налазе се на лицу места већ две године. ...

Борба која се тамо води свирепа је и крвава како се само замислити може; поред тога Хуни врше немилосрдне одмазде и стрељања талаца. Али се и сам непријатељ налази у великој невољи, он на том подручју држи ништа мање него двадесет пет немачких и осам бугарских дивизија, па и поред тога успева да контролише само кључне тачке и са све већим тешкоћама одржава железнички саобраћај. Надамо се да ћемо ускоро смирити грчке свађе, међутим, размимоилажења између Титових партизана и Михаиловићевих Срба имају веома дубок корен.

Моја тмурна предвиђања су се обистинила. Крајем новембра Тито је сазвао политички конгрес свог покрета у Јајцу у Босни и не само што је образовао привремену владу, »са јединим правом да представља југословенски народ«, већ је исто тако званично лишио краљевску југословенску

владу у Каиру свих њених права. Краљу је било забрањено да се врати у земљу пре ослобођења. Партизани су се неоспорно утврдили као водећи елемент отпора у Југославији, а нарочито после капитулације Италије. Али је било важно да се у атмосфери окупације, грађанског рата и емигрантске политике не доносе никакве неопозиве политичке одлуке у погледу будућег режима у Југославији. Трагична Михаиловићева фигура постала је главна препрека. Потребне су изискивале да и даље одржавамо тесне војне односе са партизанима, стога је требало убедити Краља да уклони Михаиловића са његовог положаја министра рата. Првих дана децембра обеснажили смо званичну подршку Михаиловићу и опозвали британске мисије које су оперисале на његовој територији.

•

У светлости ових догађаја разматрана су југословенска питања на Конференцији у Техерану. Иако су три савезничке силе биле одлучиле да пруже максималну подршку партизанима, Стаљин је оспорио допринос Југославије у рату карактеришући га као мање значајан; Руси су чак довели у питање и наше цифре које су се односиле на број осовинских дивизија на Балкану. Па ипак се као исход иницијативе г. Идна совјетска влада сагласила да упуту једну руску мисију Титу. Руси су такође изразили жељу да одржавају везу и са Михаиловићем.

По повратку из Техерана у Каиро састао сам се са краљем Петром и обавестио га о снази и значају партизанског покрета, саопштивши му да ће можда бити потребно да уклони Михаиловића из евог кабинета. Једина нада коју има Краљ за повратак у своју земљу била би да се нашим посредовањем оствари извесна привремена нагодба са Титом и то без одлагања и пре него што партизани још више не појачају свој уплив у земљи. Руси су такође били изразили спремност да раде на остварењу неке врсте компромиса. На дан 21. децембра совјетски амбасадор је уручио г. Идну следећу поруку:

Совјетска влада је свесна да у текућем периоду постоје врло затегнути односи између маршала Тита и Националног комитета за ослобођење Југославије с једне стране и краља Петра и његове владе с друге. Узајамни напади и тешке оптужбе обе групације, а нарочито догађаји који су се недавно одиграли, довели су до отварених непријатељстава која штете ствари борбе за ослобо-

ђење Југославије. Совјетска влада дели мишљење британске владе да је у интересу борбе југоеловенског народа против немачких оовајача потребно уложити напоре за изналажење основице за сарадњу између ове две стране. Совјетска влада уочава велике тешкоће на путу оетварења овога задатка, али је спремна да учини све што је у њеној моћи да би нашла компромисно решење између ове две стране са циљем да се све снаге југословенског народа уједине у корист заједничке борбе савезника.

Добијао сам готово подударне савете о томе којим правцем кренути у овој непријатној ситуацији. Британски официри који су сарађивали са Титом и команданти наших мисија код Михаиловића давали су сличне извештаје. Британски амбасадор при краљевској југословенској влади, г. Стивенсон, делио је исто убеђење. Он је 5. децембра телеграфисао у Министарство спољних послова: »Наша политика се мора заснивати на три нова фактора: партизани ће владати Југославијом. Они су нам у војном погледу толико драгоцени да их морамо недвосмислено подржати, подређујући политичке обзире војним. Крајње је сумњиво да ли се монархија може и надаље сматрати обједињавајућим елементом у Југославији.«

•

Ова криза око југословенских послова притискивала ме је док сам лежао болестан у Маракешу. Маклин, који ме је посетио у Каиру, требало је да се у то време врати у Југославију. Њему је било стало да мој син пође са њим и тако су предузети кораци да се Рандолф прикључи нашој мисији спуштајући се падобраном.

Председник владе — министру спољних послова 29. дец. 43.

Рандолф који чека да се падобраном спусти у Југославију оставио ми је следећу белешку са датумом од 25. о. м. Чини ми се да је суд изнет у њој здрав и да у великој мери одражава Ваше и моје гледиште. Он креће на пут кроз неколико дана.

»1. Пре три недеље у Каиру Стивенсон није ни покушао да побије Маклинове и Дикинове тврдње да је предуслов за сваку корисну акцију у Југоелавији раскид са генералом Михаиловићем. Упркос полемикама које су у међувремену водиле заинтересоване странке, ове поставке подједнако стоје данас као и пре три недеље, иако ћемо можда, због Краљевог одуговлачења, извући само војне, али не и политичке предности.

»2. Маклин је у Каиру истакао да уклањањем Михаиловића Краљ не може ништа добити у замену за тај потез, сем што ће

се можда створити повољни услови за његове личне изгледе. Ситуација је доведена до компромиса и таква је и данас, мада у извесне ограде.

»3. Стога је без даљег потребно учинити две ствари:

- а) Да Влада Његовог величанства, а ако је могуће и краљ Петар, сместа уклоне Михаиловића.
- б) Да се Маклин одмах врати у Титов штаб и покуша
 - а) да извуче максималну војну корист из ове ситуације и
 - б) да извиди каква се предност може добити за Краља из нове ситуације која ће настати после уклањања Михаиловића.«

Додао сам своја гледишта и скицу одговора Титу.

Председник владе — министру спољних послова 30. дец. 43.

Више није могуће натерати Тита да прихвати краља Петра у размену за раскид са Михаиловићем. Када једном оде Михаиловић, Краљеви изгледи ће се умногоме поправити, тако да ћемо се моћи заложити за његову ствар у Титовом штабу. Рекао бих да смо се у Каиру ови сложили да саветујемо Краљу да уклони Михаиловића пре истека ове године. Све Дикинове и Маклинове изјаве и сви примљени извештаји потврђују да је активно сарађивао са Немцима. Ни у ком случају нећемо успети да помиримо ове две стране, све док се не одрекнемо Михаиловића, не само ми већ и Краљ.

Молим Вас обавестите ме да ли да пошаљем следећу поруку, или да се једноставно задовољим пријатељском потврдом, мада се бојим да ћемо у овом другом случају пропустити погодну прилику да лично успоставимо везу са овим значајним човеком.

Не желим да се ова приватна порука разгласи све до Сједињених Држава и Стаљина, јер би то неизбежно довело до одлагања. Сем ако се Ви не сложите, предлагем да је у виду писма пошаљем у Бари по ваздухопловном куриру Маклину, који ће је затим испоручити. Он и Рандолф ће се спустити падобраном кроз неколико дана. Обавестите ме исто тако на који начин ћете прекинути са Михаиловићем и позвати Краља да то исто учини. Моје мишљење да је то једина Петрова шанса.

Затим 2. јануара:

Искази људи које познајем и којима верујем убедили су ме да је Михаиловић воденични камен привезан о врат младога Краља и да Краљ нема никаквих изгледа све док га се не отараси.

Министар спољних послова се сложио са мном и тако сам написао писмо Титу који ми је био послао честитке поводом мог оздрављења:

АФРИКА: 8. јануар 1944.

Много Вам хвала на љубазном телеграму који сте ми у вези са мојим оздрављењем послали у своје име и у име патриотске и партизанске армије Југославије. Од мајора Дикина, једног од мојих пријатеља, сазнао сам све о Вашим јуначким подвизима. Најискреније желим да Вам пружим сваку помоћ која се налази у људској моћи путем прекоморских поштиљака, ваздушне подршке и помоћи коју ће Вам указати командоси у борбама на острвима. Бригадни генерал Маклин је такође један од мојих пријатеља и колега у Парламенту. Поред њега у Вашем ће штабу ускоро служити и мој син, мајор Рандолф Черчил, који је и сам члан Парламента.

Пред нама стоји један врхунски циљ а то је да од прљаве нацистичко-фашистичке љаге очистимо европско тле. Можете бити сигурни да ми Британци ни најмање не желимо да одређујемо будућу владу Југославије. Истовремено се надамо да ћемо у највећој могућој мери сви удружити своје снаге да бисмо заједничког непријатеља довели до пораза, после којег ће народ својом вољом одлучити о облику своје владе.

Решио сам да британска влада прекине са пружањем сваке даље подршке Михаиловићу и да иекључиво помаже Вас; стога ћемо бити срећни ако краљевска југословенска влада уклони Михаиловића из својих савета. Међутим, краљ Петар II се још као дечак отргнуо из издајничких шака свога регента принца

Павла и као представник Југославије и млади краљевић у невољи потражио уточиште код нас. Не би било ни витешки ни часно за Велику Британију када би га сада одгурнула. Ми исто тако не можемо тражити од њега да прекине све постојеће везе са својом земљом. Стога се надам да ћете нас разумети што ћемо и даље остати у званичним односима са њим, док ћемо истовремено Вама пружати сваку могућу војну подршку. Исто тако се надам да ће се можда обостране распре привести крају, јер оне само иду на руку Немцима.

Можете бити сигурни да ћу о свему подробно обавештавати овоје пријатеље маршала Стаљина и председника Рузвелта; исто тако се од свег срца надам да ће војна мисија коју совјетска влада упућује у Ваш штаб у сличном складу сарађивати са англо-америчком мисијом на чијем се челу налази бригадни генерал Маклин. Будите доори да са мном водите преписку преко генерала Маклина и назначите ове чиме сматрате да Вам могу помоћи, јер сам чврсто решен да учиним најбоље што могу.

Унапред се радујем крају Ваших патњи и ослобођењу читаве Европе од тираније. ...

Одговор сам добио тек после скоро месец дана.

Маршал Тито — председнику владе [примљено 3. фебруара 1944]
Ваша екселенцијо,

Ваша порука коју је донео бригадни генерал Маклин драгоцени је доказ да наш народ у својој надљудској борби за слободу и независност има уза се право пријатеља и савезника који дубоко схвата наше потребе и наше тежње. За мене лично Ваша порука је част, јер изражава Ваше високо признање наше борбе и напора наше Народноослободилачке војске. Из свет срца Вам захваљујем на фотографијама са Техеранске конференције са посветом. Ваша екселенција може бити сигурна да ћемо се трудити да очувамо Ваше пријатељство стечено у овом веома тешком часу историје нашег народа, пријатељство које нам је изузетно драго. Нашој опустошеној земљи и народу исцрпеном од патњи потребна је и биће им и убудуће потребна помоћ наших великих савезника не само за време рата, већ исто тако и у периоду мира да бисмо могли исцелити дубоке ране које нам је нанео гнусни фашистички освајач. Наша је жеља да као савезник до крајњих граница извршимо своју дужност у заједничком војном напору упереном против заједничког непријатеља. Помоћ коју нам пружају наши савезници врло много доприноси да се стање на бојишту учини сносљивијим. Исто тако се надамо да ћемо са Вашом помоћи добити тешко наоружање (тенкове и авионе), које нам је у овој етапи рата и због постојеће снаге наше Народноослободилачке војске неопходно.

2. Потпуно схватам Ваше обавезе према краљу Петру II и његовој влади и настојаћу, уколико то интереси наших народа дозволе, да избегнем непотребне политичке свађе и због тога не доведем наше савезнике у незгодну ситуацију. Међутим, уверавам Вас, Ваша екселенцијо, да унутрашња политичка ситуација створена у овој жилавој борби за ослобођење није само средство које користе појединци или извесне политичке групације, већ је и израз жарке жеље свих родољуба, свих оних који се боре и који су се одавно везали за ову борбу, а то је огромна већина народа Југославије. Због тога је народ поставио [себи] тешке задатке које смо ми дужни да извршимо.

3. У овом тренутку су ови наши напори усмерени у једном правцу, а то је 1) окупити све родољубиве и честите појединце, како би наша борба против освајача била што успешнија; 2) изградити међу народима Југославије братство и јединство које није постојало пре рата и због чијег је одсуства наша земља доведена до катастрофе; 3) обезбедити услове за устројство једне државе у којој ће се сви народи Југославије осећати срећним, а то је у правом смислу демократска, федеративна Југославија. Уверен сам да нас Ви схватате, и да ће наведена стремљења нашег народа уживати Вашу драгоцену подршку.

Одиста искрено Ваш,

ТИТО

Маршал Југославије

Сместа сам одговорно.

Председник владе — *маршалу Титу (Југославија)* 5. фебр. 44.

Веама ми је мило што је моје писмо безбедно стигло до Вас; Ваш одговор ми је причинио задовољство. Могу да разумем резервисан став који заузимате према краљу Петру. Има већ више месеци како помишљам да му саветујем да разреши дужности Михаиловића и да затим рачуна са оставкама ових својих садашњих саветника. До сада то нисам учинио из страха од чињенице да бих му у том случају саветовао да одбаци своје једине следбенике. Схватићете ме, када кажем да се осећам лично одговорним према њему. Био бих Вам захвалан када бисте ме обавестили да ли би његов раскид са Михаиловићем припремио пут за пријатељске односе са Вама и Вашим покретом и да ли би му то касније омогућило да Вам се придружи на бојном пољу, подразумевајући при том да ће питање монархије одложи за касније када Југославија буде ослобођена. Нема никакве сумње да би се извесном привременом нагодбом између Вас и Краља консолидовале многе снаге, посебно српски елементи, који су се тренутно отуђили; затим би се повећао углед Ваше владе и Вашег покрета којима би стојали на располагању многобројни извори. Југославија би тада била у могућности да јединствена иступа у савезничким већима за време овог изграђивачког периода у којем толике ствари не престају да мењају облик. Имам велику наду да ћете се наћи у могућности да ми дате одговор до којег схватате да ми је стало.

2. Влада Његовог величанства жели да скупи све родољубиве и честите појединце, како би Ваша борба против освајача била што ефикаснија; друго, да изгради братство и јединство југословенских народа; и треће, да створи услове за једну истински демократску и федеративну Југославију. У свему томе ћете зацело имати подршку Владе Његовог величанства.

3. Замолио сам врховног савезничког команданта на Средоземљу да сместа образује извесну амфибијску формацију командоса са задатком да уз подршку ваздухопловства и флотила и Вашом помоћи нападне посаде које су Немци оставили на острвима запоседнутим дуж далматанске обале. Нема никаквог разлога због којег се ове посаде не би истребиле снагама које ће се ускоро налазити на располагању. Друго, морамо се постарати да успоставимо директну комуникацијску линију са Вама преко мора, чак и ако будемо морали да је померамо с времена на време. Само ће на тај начин бити могуће да Вам поред осталих потребних залиха достављамо тенкове, противтенковске топове и другу тешку муницију, у количинама које захтева Ваша војска. О свему томе разговарајте са генералом Маклином који ужива моје пуно поверење и има непосредан приступ к мени, исто као и врховном команданту.

МАРШАЛ ТИТО И ЈУГОСЛАВИЈА

Тито је одговорио:

9. фебр. 44.

Био сам обавезан да се о тачкама наведеним у Вашим порукама посаветујем са члановима Националног комитета ослобођења Југославије и са члановима Антифашистичког већа националног ослобођења. Анализом ових тачака дошли смо до следећих закључака:

- 1) Као што Вам је познато, Антифашистичко веће националног ослобођења Југославије на свом Другом заседању од 29. новембра 1943. године потврдило је да је непоколебљиви поборник уједињења југословенских народа. Међутим, све док постоје две владе, једна у Југославији, а друга у Каиру, не може бити говора о потпуном јединству. Стога се влада у Каиру мора укинути, а са њом одстранити и Дража Михаиловић. Ова влада мора одговорати пред владом АВНОЈ-а због расипања огромних свота националног новца.
- 2) Савезници су дужни да признају Национални комитет ослобођења Југославије као једину југословенску владу, а краљ Петар да се, сагласно томе, потчини законима АВНОЈ-а.
- 3) Уколико краљ Петар прихвати све ове услове Антифашистичко веће националног ослобођења неће одбити да сарађује са њим, под условом да о судбини југословенске монархије после ослобођења Југославије слободном вољом одлучи народ.
- 4) Од краља Петра се очекује да да једну изјаву о томе да једино у срцу носи интерес своје отаџбине и жељу да она буде слободна и устројена онако како то по завршетку рата слободном вољом реши сам народ, а да ће до тада он чинити све што се налази у његовој моћи да подржи истрајну борбу југословенских народа. ...

Председник владе — маршалу Титу

25. фебр. 44.

У потпуности схватам Ваше тешкоће и поздрављам дух којим им прилазите. Захваљујем Вам што разумете моје. Први корак који ћемо ми учинити јесте да повучемо од Михаиловића своје официре за везу, не доводећи у опасност њихову безбедност. У том смислу су већ издата наређења, мада ће можда проћи неколико недеља пре него што се она изврше. А дотле, зар ми не бисте могли гарантовати да ћете позвати краља Петра, уколико се он ослободи Михаиловића и својих осталих лоших саветника, да се прикључи својим сународницима на бојном пољу, уз непроменљиву поставку да су југословенски народи слободни да сами одреде свој устав после рата? Уколико се не ва-

рам у својој оцени, овај младић нема веће жеље до да се сврста поред свих оних Југословена који се боре против заједничког непријатеља; па ипак, схватићете да га ја не могу присилити да раскине са Михаиловићем, одбаци своју владу и прекине сваку везу са Србијом, пре него што сазна да ли може рачунати са Вашом подршком и сарадњом.

Предложио сам краљу Петру да се врати у Лондон и тамо са мном претресе сва ова питања. Стога се надам да ћете, пошто размислите о ствари, бити спремни да модификујете своје захтеве и тако нам обојици омогућите рад на обједињавању Југославије против заједничког непријатеља. Не устезите се да ми доставите одређене и специфичне захтеве. Ако у међувремену не будем у стању да изађем у сусрет свакој Вашој жељи, будите сигурни да то неће бити из недостатка добре воље према Вама или Вашој земљи.

•

Када сам био у стању да све то објасним Парламенту 22. фебруара 1944. године, ево шта сам рекао:

»Веома вешто вођени, организовани на принципу гериле, партизани су у исти мах неухватљиви и смртно опасни. Они се налазе час ту, час тамо, они су свуда и на сваком месту. Немци су против њих организовали офанзиве великих размера, па ипак су партизани сваки пут, чак и када су бивали опкољени, измицали наносећи много мука и жртава непријатељу. Партизански покрет је убрзо бројно претекао снаге генергла Михаиловића. Не само Хрвати и Слованци, већ се и велики број Срба придружио маршалу Титу, тако да он у овом тренутку има преко четврт милиона људи за собом и велике количине оружја заплењеног од непријатеља или Италијана; ови људи су организовани у знатан број дивизија и корпуса.

»Читав покрет је добио свој печат и облик, а да није изгубио особину гериле, без које свакако не би могао успети. Око ових херојских снага и у оквиру њих развио се један национални и обједињавајући покрет. Комунисти имају ту част да су његови покретачи; али како је овај покрет добијао у снази и броју, тако се обављао један процес модификације и обједињавања на који су се надовезала национална схватања. У маршалу Титу партизани су нашли истакнутог вођу који се прославио у борби за слободу. На несрећу, можда неизбежно, ове нове снаге су дошле у сукоб са снагама под генералом Михаиловићем. Активност Титових снага реметила је нагодбе Михаиловићевих команданата са непријатељем.

Он је покушао да их савлада и тако су се одиграле многе трагичне битке и избиле горке распре међу људима исте расе и земље, а једни виновник ових недаћа јесте наш заједнички непријатељ.

»Већ дуго времена са посебним интересовањем пратим покрет маршала Тита и покушавао сам и покушавам да му свим расположивим средствима дотурим помоћ. Један мој млади пријатељ, професор Оксфордског универзитета, мајор Дикин, сада потпуковник Дикин, носилац Ордена за изузетне заслуге, спустио се у Југославију падобраном има већ скоро годину дана, где је у штабу маршала Тита провео осам месеци. Једном приликом су обојица били рањени од исте бомбе. Затим су се спријатељили. Између њих двојице се створила она права, људска веза, али се надам да нећемо морати применити исти поступак приликом успостављања наших личних односа. Из извештаја потпуковника Дикина стекли смо живу слику о читавој овој борби и личностима које је воде.«

•

Политичке несугласице око југословенских питања настављале су се још два месеца у емигрантским круговима у Лондону. Сваки изгубљени дан смањивао је изгледе за равноправну нагодбу.

Председник владе — министру спољних послова 1. април 44.

Сматрам да на Краља треба извршити крајњи притисак да се отараси својих досадашњих саветника који га судбоносно вуку на дно попут воденичног камена. Као што Вам је познато, мислио сам да ће се ова ствар окончати пре краја прошле године. Не схватам шта се добило свим овим развлачењем.... Моја је мисао од почетка била да се Краљ удаљи од Михаиловића, да прихвати оставку Пурићеве владе или је распусти као и да неће бити никакве велике штете ако неколико недеља остане без владе. ... Слажем се да краљ Петар да изјаву каква погодје ситуацији. Бојим се да ћемо за сада морати оставити ствари на томе.

... Негде сам прочитао да су из Југославије опозване три немачке дивизије да би средиле стање у Мађарској. Разуме се, веома је важно за Титове снаге да успоставе везу са мађарским партизанима и до максимума искористе ситуацију која им се пружа на северу.

Сви ови догађаји користе и нама и Титу, али зацело штете Краљу и његовој мизерној влади. Ако Краљ хитно не учини нешто, као што се да закључити по смислу Вашег експозеа, он

ће, убеђен сам, изгубити сваку наду да поврати свој престо. После расправа које смо о овим питањима водили у Каиру видели смо како је у Титов штаб пристигла величанствена руска мисија и врло је вероватно да ће се Руси енергично заложити за комунистичку Југославију на челу са Титом, а сваки супротан покушај огласити »недемократским«.

Стога се надам да ћете овога пута реаговати веома брзо; са-ставићете Краљу добру декларацију, натераћете га да разреши дужности Пурића и компанију и прекине сваку везу са Михаиловићем; затим ћете га присилити да образује владу за нужду на коју Тито неће попреко гледати. Тако нам бар остаје мршава нада да ћемо кроз наступајућих пет-шест недеља изградити мост између њих двојице. Ми немамо права да због сложености ерпске политике закочимо оне војне снаге које желе да се боре са партизанима, или се могу навести на такав поступак.

Тек је крајем маја Михаиловић био смењен, а изванредни умерени политичар, др Шубашић, бивши бан Хрватске и члан Сељачке странке др Мачека, замољен да образује нову владу.

Председник владе — маршалу Титу (Југославија) 17. мај 44.

Јутрос је, повинујући се британском савету, краљ Петар II распустио Пурићеву владу чији је министар рата био генерал Михаиловић. Краљ је спреман да образује нову владу или оснује државни савет на челу са баном Хрватске (др Иваном Шубашићем). Јасно је да ову одлуку свесрдно одобрава Влада Његовог величанства.

Није нам познато шта ће се догодити у српском делу Југославије. Као врховни командант, Михаиловић свакако заузима моћан положај на локалном плану и не значи да ће изгубити свој утицај ако престане да буде министар рата. Не можемо предвидети шта ће он учинити. Такође постоји врло велика маса људи чији се број пење можда и до 200.000. То су српски сељаци-земљопоседници који су настројени антигермански, али и јако српски и који, природно, имају земљопоседничка схватања супротна теорији Карла Маркса. Мој је циљ да нагнам ове снаге да сарађују са Вама на стварању једне уједињене и независне Југославије која ће са свога тла истерати и последњег прљавог хитлеровског убицу и освајача.

За општу ствар и наше односе са Вама важно је обезбедити пристојне услове како би се у односу на наш главни циљ ове промене могле развити у повољном смеру. Биће ми много жао ако ма у ком виду похитате да их јавно нападнете. Европу чекају пресудни догађаји. Битка у Италији одвија се у нашу корист. Генерал Вилсон ме уверава у своју решеност да Вас до максимума помогне. Стога сматрам да Вас могу с правом замо-

лити да се уздржите од давања свих оних изјава које се сукобљавају са овим новим догађајем, бар за неколико недеља док не успемо да разменимо телеграме о томе.

Бригадни генерал Маклин, који се тренутно налази поред мене, стићи ће код Вас за мање од три недеље и обавестиће Вас о свим ставовима са којима се овде упознао. Надам се да ћете бар сачекати његов повратак.

А дотле још једном Вам честитам на броју непријатељских дивизија које држите приковане на својим разним фронтovima. Схватићете ме, маршале Тито, када кажем да ће рат ускоро достићи веома висок степен напетости и да ће се британске, америчке и руске трупе све до једне бацити на заједничког непријатеља. Морате у пуној снази дочекати ову кризу. Мада не могу тврдити да ће непријатељска сила убрзо пропасти, за то постоје поуздани изгледи.

И касније 24. маја:

Краљ је отпустио Пурића и компанију и чини ми се да ће бан Хрватске окупити око себе извесне утицајне људе. Моје је мишљење да ова влада треба неко време да мирује и пусти догађаје да иду својим током. Мислим да се овакав став углавном подудара са Вашим схватањем изнетим у првим телеграмима размењеним између нас. Обавештавам Русе и Американце о свему што се одвија међу нама.

Топло поздравите Рандолфа, ако се нађе у Вашој близини. Маклин се ускоро враћа. Желео бих да и сам дођем до Вас, али сам престар и претежак за скакање помоћу падобрана.

Ту можемо оставити ово поприште и осврнути се другима, не мање бурним, али пространијим.